Аналітичний звіт
за результатами соціологічного дослідження в рамках проєкту:

«Потреби і виклики у царині соціальної реінтеграції молоді з досвідом інституційного або альтернативного сімейного догляду під час війни»

Звіт створено ГО АЦ «Соціоконсалтинг» за підтримки Фонду «Аскольд і Дір», що адмініструється ІСАР Єднання в межах проєкту «Сильне громадянське суспільство України – рушій реформ і демократії» за фінансування Норвегії та Швеції. Зміст звіту є відповідальністю ГО АЦ «Соціоконсалтинг» та не є відображенням поглядів урядів Норвегії, Швеції або ІСАР Єднання

Автори:
Демченко Ірина, канд. екон. наук
Булига Наталія, канд. соціол. Наук
Артюх Оксана

Київ 2026

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 3

ВСТУП ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ 4

1. СИТУАЦІЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПОТРЕБ МОЛОДІ, ЯКА ВИЙШЛА З ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ/ПС/ДБСТ, У РІЗНИХ СФЕРАХ ЖИТТЯ ... 8

1.1. Загальний рейтинг проблем молоді 8

1.2. Житло 9

1.3. Навчання та працевлаштування 12

1.4. Формування практичних життєвих навичок 17

1.5. Психологічна підтримка, послуги із соціальної адаптації/соціального супроводу, інформування/консультування 20

1.6. Найбільш вразливі категорії молоді 26

2. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДІ, ЯКА ВИЙШЛА З ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ/ПС/ДБСТ 30

2.1. Вплив війни 30

2.2. Вплив децентралізації 32

ВИСНОВКИ 35

РЕКОМЕНДАЦІЇ 38

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВПО – внутрішньо переміщені особи
ГІ – глибинне інтерв'ю
ДБСТ – дитячий будинок сімейного типу
ЗСУ – Збройні сили України
МОН – Міністерство освіти і науки України
НМТ – національний мультитест
НУО – неурядова організація
ПС – прийомна сім'я
ТГ – територіальна громада
ФГД – фокус-групова дискусія
ФСР – фахівець із соціальної роботи
ЦА – цільова аудиторія
ЦСС – центр соціальних служб

ВСТУП ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передумови дослідження

Згідно «Звіту про прогрес України як кандидата на членство в ЄС»[1] у якості одного із «домашніх завдань» для України в контексті євроінтеграції було визначене проведення ефективної реформи у сфері деінституціоналізації догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, оскільки реформа, яка формально почалася у 2017 році не принесла бажаних результатів. На виконання цього завдання у листопаді 2024 р. Кабінет Міністрів України схвалив «Стратегію забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки» та затвердив «Операційний план заходів з її реалізації до 2026 року»[2].

Окрім усього іншого, вказаним Операційним планом передбачено проведення низки досліджень з різних питань у сфері соціальної політики щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою формування доказової бази для розробки та впровадження нових політик.

Представлене дослідження відповідає одному із заходів, передбачених Операційним планом, а саме: *«Дослідження потреб дітей-сиріт, дітей та осіб до 23 років, які мали досвід альтернативного догляду та виховання і за віком мають залишити заклад, який здійснює інституційний догляд та виховання, або отримують його і за віком готуються до виходу в самостійне життя, визначення необхідного їм обсягу підтримки та допомоги для успішної адаптації та реінтеграції в життя територіальної громади».*

Ініціатором проведення дослідження виступила Державна служба України у справах дітей. Його метою стала оцінка потреб молодих людей, які мають досвід перебування в інституційних закладах або альтернативних формах сімейного виховання, а також визначення обсягу підтримки, необхідної для їхньої успішної адаптації, соціальної інтеграції та реінтеграції в життя територіальних громад в умовах повномасштабної війни.

Отримані результати мають сприяти формуванню ефективної державної політики та вдосконаленню механізмів підтримки молоді під час її переходу до самостійного життя в громаді.

Згідно офіційних даних станом на 2025 рік в Україні в інтернатних закладах перебувало близько 21 тисячі дітей (в тому числі близько 5 тисяч з них – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування), ще близько 14 тисяч були влаштовані до сімейних форм виховання[3]. Тож щороку з інституційних закладів та ПС/ДБСТ виходить по кілька тисяч молодих людей, які мають досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду, і потребують особливої допомоги та підтримки з боку держави і громад, аби успішно інтегруватися в життя суспільства. Зокрема за даними Державної служби у справах дітей протягом 2024 року із ПС та ДБСТ у зв'язку із досягненням повноліття або переходом на повне державне утримання в закладах освіти вибуло 1 172 особи, протягом 2025 року – 1 114 осіб.

---

[1] Електронний ресурс. – Режим доступу: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en
[2] Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text
[3] Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zmina.info/articles/buvalo-dity-dyvuvalys-shho-mozhna-yisty-trychi-na-den-yaki-zminy-neobhidni-shhob-dity-ne-potraplyaly-do-internativ/

В Україні, починаючи з 90-х років з певною регулярністю проводяться дослідження щодо оцінки потреб дітей та молоді, які виходять з інституційних закладів або альтернативних сімейних форм влаштування. Водночас, більшість наявних досліджень не враховують як мінімум два аспекти, що суттєво впливають на соціальну підтримку цієї цільової групи.

По-перше, йдеться про вплив війни, включаючи питання безпеки, психологічні травми, руйнування соціальної інфраструктури, внутрішнє переміщення інституційних закладів та прийомних сімей/ДБСТ і необхідність інтегруватися в життя нової громади, погіршення економічної ситуації, загострення проблем на ринку праці та житла.

По-друге, на даний час згідно реформи децентралізації значна частина повноважень у сфері соціальної роботи з молоддю, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного виховання, передається на рівень територіальних громад. Останнім бракує ресурсів (фінансових, кадрових тощо), знань, компетенцій та «політичної волі» для ефективної роботи в цьому напрямку. Крім того відсутній єдиний підзаконний акт, який чітко та детально визначав би механізм реалізації керівництвом ТГ вказаних повноважень. Також значним викликом залишається невідповідність вітчизняного законодавства міжнародним стандартам, зокрема у сфері позасудового влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (за рішенням органу опіки і піклування).

Мета та завдання дослідження

Мета дослідження: провести оцінку потреб молоді, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду (для цілей цього дослідження під альтернативним сімейним доглядом маються на увазі всі форми сімейного влаштування дітей за винятком опіки), та обсягу необхідної їм підтримки для успішної адаптації і реінтеграції в життя територіальних громад в умовах повномасштабної війни.

Основні завдання:

1. Провести оцінку потреб молоді, яка вийшла з інституційних закладів або ПС/ДБСТ, у різних сферах життя, скласти рейтинг цих потреб.

2. Проаналізувати вплив війни на потреби цільової аудиторії та на особливості їх соціальної підтримки з боку держави і громад.

3. Розробити рекомендації для центральних органів виконавчої влади та керівництва ТГ щодо вдосконалення соціальної політики у сфері соціальної адаптації та реінтеграції молоді, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду.

Територіальне охоплення та цільові групи дослідження

Територіальне охоплення. Дослідження проводилося на національному рівні. Для забезпечення репрезентативності до дослідження включалися різні області, які представляють усі ключові регіони України (Північ, Південь, Центр, Захід, Схід). Це стосується як формування вибірки для кількісного опитування молоді, яка вийшла з інтернатних закладів чи ПС/ДБСТ, так і проведення фокус-груп (ФГД) з різними цільовими групами та глибинних інтерв'ю (ГІ) з експертами.

Цільові групи дослідження:

- Молодь віком 18-25 років, яка вийшла з інституційних закладів/ПС/ДБСТ.
- Вихователі інтернатних закладів, прийомні батьки і батьки-вихователі ДБСТ.

- Експерти, а саме представники служб у справах дітей, центрів соцпослуг, керівники інституційних закладів, представники НУО, які працюють із даною цільовою групою тощо.

Методи дослідження

Для збору емпіричних даних використовувались якісні й кількісні методи дослідження, а саме:

- 3 фокус-групові дискусії (ФГД) з випускниками інтернатних закладів, ПС та ДБСТ, віком від 18 до 25 років;
- 2 ФГД з прийомними батьками та батьками-вихователями ДБСТ;
- 1 ФГД зі спеціалістами, які працюють із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування;
- 15 глибинних інтерв'ю (ГІ) з експертами;
- кількісне опитування: анкетування молоді, віком 18-25 років, яка вийшла з інституційних закладів/ПС/ДБСТ, обсяг вибірки – 500 респондентів.

ФГД та ГІ проводилися дистанційно (за допомогою Zoom).

Анкетування молоді проводилося із використанням методу самозаповнення стандартизованого онлайн опитувальника (Google Forms).

Вибірка – національна цільова квотна. Загалом в онлайн-опитуванні взяли участь 500 осіб з числа молоді, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду. Водночас до подальшого аналізу було включено відповіді 148 респондентів, які відповідали критеріям включення та пройшли передбачені анкетою фільтри. Частина анкет була автоматично завершена на етапі скринінгових запитань, оскільки респонденти не відповідали визначеним критеріям участі.

Зокрема до аналізу не включалися анкети молодих людей, які:

- мали досвід перебування в інтернатних закладах або інших формах влаштування, але не належали до цільової категорії дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування;
- на момент опитування ще перебували в інституційному закладі, прийомних сім'ях або ДБСТ;
- залишили такі форми влаштування понад 5 років тому.

До вибірки увійшли молоді люди:

- різної статі (34% - чоловіків, 66% – жінки);
- різного віку (72% - віком 18-21 рік, 20% - віком 22-25 років, і 8% - молодші за 18 років, але ті, хто вже живе самостійно);
- випускники інституційних закладів (30%) та ПС/ДБСТ (70%);
- з усіх ключових регіонів України (Північ, Південь, Захід, Схід, Центр);
- з різних типів населених пунктів (обласний центр/інше велике місто, невелике місто, сільську місцевість);
- з різним стажем самостійного життя, що варіює від пів року до 5 років (тих, хто живе самостійно більше 5 років до опитування не включали).

Особливістю даного дослідження є те, що вказані дослідницькі методи застосовувалися послідовно, і результати кожного попереднього етапу дослідження використовувалися для доопрацювання дослідницького інструментарію для проведення наступного етапу збору даних. Зокрема анкета для кількісного опитування молоді, яка вийшла з інституційних закладів чи ПС/ДБСТ, доопрацьовувалася за результатами ФГД з молоддю та вихователями закладів, прийомними батьками, батьками-вихователями ДБСТ. Експертні інтерв'ю слугували для більш глибокої інтерпретації результатів кількісного опитування та розробки рекомендацій для зміни державної політики у відповідній сфері із врахуванням результатів кількісного опитування.

Обмеження дослідження

В рамках даного дослідження не розглядалися питання щодо соціальної реінтеграції молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають/ли під опікою. Адже з огляду на обмежені часові та інші ресурси дослідження було б неможливо повноцінно дослідити три різних цільових групи (молодь, яка виходить з інституційних закладів, молодь, яка виходить із ПС/ДБСТ, та молодь, яка виходить з-під опіки). Тож дане дослідження зосереджене на питаннях соціальної реінтеграції молоді, яка виходить з інституційних закладів та ПС/ДБСТ. Адже саме вказані цільові групи є найбільш вразливими і потребують максимальної підтримки держави і громад для повноцінної соціальної реінтеграції.

Крім того до дослідження не включалися молоді люди, які мають досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду, не маючи при цьому статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування (або особи з їх числа), а також ті, хто вийшов із інституційних закладів/ПС/ДБСТ понад 5 років тому. Саме це дозволило сфокусуватися на нагальних потребах цільової аудиторії в умовах повномасштабної війни.

Також обмеженням дослідження є те, що вибірка, за якою проводилося кількісне опитування молоді, є представницькою, а не репрезентативною. Побудувати репрезентативну вибірку для вказаної цільової групи неможливо через відсутність статистичних даних про характеристики генеральної сукупності (усіх молодих людей, які мають досвід інституційного або альтернативного сімейного виховання). Водночас з огляду на достатній обсяг вибірки та на те, що в ній представлені молоді люди різного віку, різної статі, із різних форм влаштування, різних регіонів та різних типів населених пунктів, отримані дані є коректними та дають чітке уявлення про найбільш актуальні проблеми молоді. Про надійність отриманих даних також свідчить узгодженість результатів кількісного опитування та даних, зібраних в ході фокус-груп та глибинних інтерв'ю.

1. СИТУАЦІЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПОТРЕБ МОЛОДІ, ЯКА ВИЙШЛА З ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ/ПС/ДБСТ, У РІЗНИХ СФЕРАХ ЖИТТЯ

1.1. Загальний рейтинг проблем молоді

У ході кількісного опитування 80% молоді вказали як мінімум одну проблему, з якою вони стикалися на початку самостійного життя. Лише 20% респондентів зазначили, що вони не відчували серйозних труднощів. При цьому серед найбільш актуальних проблем молоді люди вказували як цілком прагматичні речі (брак коштів, проблеми з працевлаштуванням, житлом), так і психологічні труднощі (відчуття самотності, невпевненість у собі, відсутність підтримки, яку молодь також називала «відчуттям, що ти нікому не потрібен») (рис. 1).

** Частка респондентів, які «стикалися щонайменше з 1 проблемою» (80%) є нижчою, ніж сума часток тих, хто стикався з кожною із наявних у переліку проблем, адже респонденти могли обирати кілька проблем одночасно*

Рис. 1**. Частка молодих людей, які стикалися з тими чи іншими проблемами на початку самостійного життя,** %

20% опитаних молодих людей зазначили, що вони стикалися з проявами упередженого ставлення щонайменше у одній із сфер життя (з боку однолітків, представників органів влади, викладачів або роботодавців), що актуалізує питання навчання ефективній комунікації у різних соціальних контекстах.

Результати кількісного опитування корелюють із результатами якісного компоненту дослідження. Так, учасники фокус-груп, які вже живуть самостійно, поставили на вершину умовного рейтингу три ключові потреби: житло, роботу або інше джерело доходу та психологічну підтримку. Експерти також додали до цього потребу у формуванні практичних життєвих навичок. Результати ФГД з молоддю, прийомними батьками/батьками-вихователями та ГІ з експертами дали змогу визначити низку проблем і обмежень, з якими стикаються молоді

люди, які мають досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду, на шляху задоволення вказаних потреб.

1.2. Житло

Потреба в житлі є однією із ключових потреб для будь-якої молодої людини на старті самостійного життя. Водночас згідно відповідей як самої молоді, так і прийомних батьків/батьків-вихователів ДБСТ та інших фахівців, що працюють з цією ЦА, ситуація щодо забезпечення цієї потреби є найгіршою, порівняно із забезпеченням інших потреб молоді (навчання, працевлаштування, психологічна підтримка тощо).

Загалом у випадку дітей та молоді, які виходять із інституційних закладів/ПС/ДБСТ, можливі кілька типових сценаріїв щодо забезпечення житлом.

1. Наявність у молодої людини житла, спадкоємцем якого вона є. Такий сценарій є найбільш сприятливим для випускника/ці. Адже попри те, що таке житло зазвичай перебуває у непридатному для життя стані та потребує значних витрат на ремонт, а оформлення документів досить часто стає неабияким викликом для молодої людини, у підсумку вона все-таки отримує певне нерухоме майно. Воно може використовуватися або для проживання, або, якщо це неможливо (наприклад, якщо житло у дуже поганому стані або знаходиться у віддаленому селі тощо) для отримання стартового капіталу, наприклад, для продажу і отримання першого внеску для покупки прийнятного житла в кредит.

«В цій хаті вже багато років ніхто не жив і ніхто нею не займався. Там вже тече дах, тому я не думаю, що вона придатна для життя. Але приїхала комісія і сказала, що двері є, вікна є – жити можна. Тому зараз ми з сестрою вступаємо в спадщину, щоб був власник квартири, щоб можна було кудись звертатися і шукати якісь можливості хоча б для мінімального ремонту» (випускниця інституційного закладу).

Водночас на практиці такий сценарій трапляється дуже рідко. Більш поширеними є два інших сценарії.

2. Наявність у молодої людини права на проживання в житлі, де проживають інші родичі (наприклад, батьки, якщо свого часу дитина була вилучена із родини). Де-юре у такому випадку особа забезпечена житлом і не має права на допомогу від держави у цьому питанні (наприклад, на надання соціального житла або на постановку на квартирний облік). Водночас на практиці у більшості випадків проживання у цьому житлі виявляється неможливим або через небажання родичів, щоб молода людина там жила і перешкоджання їй у цьому, або через їхній асоціальний спосіб життя, що робить умови проживання нестерпними і зводить нанівець всі зусилля прийомних батьків/батьків-вихователів та інших фахівців щодо соціалізації дитини і запобігання повторення нею неблагополучних сценаріїв життя її біологічних батьків.

«Батьки наче і не проти, щоб я з ними жила. Але коли я пару разів приїжджала до них на канікули, я потім звідти втікала, бо вони вживають забагато алкогольних напоїв, а я не хочу таким займатися» (випускниця інституційного закладу).

«Зараз від нас має дівчинка виходити. Біологічна мама в неї є, але умови проживання там такі, що це просто хлів. Ще й мама хвора на туберкульоз. Шкода було вкладати п'ять років в дитину, щоб вона зараз повернулася туди і занапастила своє життя. Сидимо і думаємо, що маємо роботи, а поки не знайдемо прийнятне місце проживання для дитини, вона буде з нами жити» (мама-вихователька ДБСТ).

3. Відсутність у дитини права на спадщину, права на проживання/користування житловим приміщенням. Згідно законодавства у такому випадку держава/громада має забезпечити місце проживання для молодої людини або через механізм державної субвенції на придбання житла, або надавши їй соціальне житло. Але на практиці жоден із цих механізмів не працює належним чином.

Проблеми у сфері надання **державної субвенції** на придбання житла.

- Починаючи з 2022 року надання субвенцій призупинено «до закінчення воєнного стану».

«На сьогодні у нас по реєстру 166 дітей, які потребують житла. Але востаннє субвенції у нас виділялися у 2018-19 роках. На сьогодні ця черга не рухається, тільки нові діти додаються» (представниця ЦСС).

Водночас ще до початку повномасштабної війни у цій сфері існувала низка проблем і отримання державної субвенції молодою людиною з числа дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування, було скоріше винятком, ніж правилом.

«Всі мої діти перебувають на квартирному обліку. Найстаршій прийомній дівчинці 33 роки, і в неї вже є свій син. Він ходить у восьмий клас, але ми так і не дочекалися субвенції на житло» (батько-вихователь ДБСТ).

Серед усіх учасників/ць ФГД із числа прийомних батьків/батьків-вихователів (13 осіб) та молодих людей, які вийшли з інтернатних закладів/ПС/ДБСТ (20 осіб), лише одній прийомній мамі вдалося отримати державну субвенцію для двох своїх найстарших прийомних дітей. Але це був поодинокий випадок у їхньому місті, який трапився ще за кілька років до війни та реформи децентралізації. У подальшому така практика припинилася.

- Навіть до початку повномасштабної війни ця стаття витрат фінансувалася з державного бюджету зазвичай не в повному обсязі, тож місцевим стейкхолдерам доводилося докладати чимало зусиль, щоб «вибити» фінансування для свого району/громади, до чого вони у багатьох випадках були не готові.

«До 2022 року ми жили в Донецькій області. І хоча там було дуже багато дітей зі статусами, квартирні черги були практично закриті. Громади писали до обласних служб, обласні служби звертались до міністерств. Все залежить від ініціативи на місцях. У громаді, коди ми переїхали, я чую, що люди навіть не ставлять дітей на квартирний облік. Вони не бачать сенсу, «бо ця програма не працює вже 10 років». Тобто тут відповідні служби більше десяти років тому для себе вирішили, що їм простіше нічого не робити… Мені знадобилося півтора роки, щоб добитися поставити мого хлопчика на квартирний облік» (мама-вихователька ДБСТ, ВПО).

- У законодавстві прописана низка процедурних моментів, які суттєво обмежували можливості молодої людини скористатися субвенцією на придбання житла. Зокрема йдеться про:
  - вимогу щодо мінімальної площі житла, яке купується за кошти субвенції (не менше, ніж 31 м^2);
  - вимогу щодо того, що житло має бути повністю умебльованим і готовим до проживання;
  - заборону на інвестування вказаних коштів у будівництво житла;

- при цьому через недосконалий механізм розрахунку суми субвенції отриманих коштів зазвичай недостатньо для придбання житла, яке б відповідало вказаним вимогам, особливо якщо йдеться про великі міста.

«Якщо розрахувати суму цієї субвенції згідно постанови, то для Тернополя вона буде близько 15 тисяч доларів. При цьому вартість нового житла, яке тут будується, сягає близько 1200 доларів на квадратний метр. Про який 31 метр можна говорити? Плюс там просто голі стіни і все. Але зараз в Тернополі продаються по 15 тисяч доларів кімнати в гуртожитках. Вони десь в межах 19 м^2, але з власним туалетом, душем і навіть невеличким кухонним куточком. І цього на перший час для дитини було б цілком достатньо. Також я зверталася до місцевої будівельної компанії. Вони за 15 тис. доларів запропонували проєкт гарного такого будиночку навіть зі своїм невеличким подвір'ям. І діти згодні були б жити по селах, якщо вони близько біля міста. Але, на жаль, вкласти ці кошти в будівництво не можна. Житло має бути повністю готове» (мама-вихователька ДБСТ).

Водночас всі експерти вкрай позитивно оцінили норму законодавства, відповідно до якої житло, придбане за рахунок субвенції, не можна продати, обміняти, заставити тощо протягом 10 років з моменту покупки. Адже така норма дозволяє убезпечити молоду людину як від випадків шахрайства, так і від наслідків власних необдуманих вчинків.

Проблеми у сфері забезпечення соціальним житлом:

- Вкрай недостатня кількість такого житла, яка абсолютно не задовольняє існуючу потребу в ньому. Особливо загострилася вказана проблема під час війни через значну кількість ВПО та інших категорій населення, які потребують забезпечення соціальним житлом.
- У багатьох випадках соціальні гуртожитки, які фінансуються із обласного бюджету, знаходяться у невеликих містечках/селах, де відсутні можливості для працевлаштування.

Тож у більшості випадків молоді люди залишаються із проблемою житла сам-на сам і можуть розраховувати лише на власні сили або на підтримку прийомних батьків/батьків-вихователів, якщо вони мають таку змогу і бажання.

«Мої старші сестри не мали житла ні від держави, ні від колишніх сімей. Тому мама із власних відкладених коштів купила квартиру для моїх старших сестер. Я думаю, що їй було б набагато легше, якби була хоч якась допомога від держави на вирішення цього питання» (випускниця ДБСТ)

«Я розказувала своїй доньці, що навіть якщо буде субвенція, її може не вистачити навіть на кімнату в гуртожитку, а ми з татом допомогти не можемо (ВПО). Вона мене послухала і кожні канікули в університеті їздила за кордон заробляти гроші. Зараз вона паралельно пішла на роботу, щоб також заробити певні кошти. Але якщо субвенції не буде, я не знаю, скільки їй знадобиться часу, щоб самій назбирати на житло» (прийомна мама).

Досить часто саме неможливість вирішити проблему з житлом, зокрема висока вартість оренди у поєднанні з невисокими зарплатами/відсутністю стабільного працевлаштування призводить до того, що молоді люди продовжують жити у ПС/ДБСТ навіть після офіційного виведення з цих форм виховання.

«У нас були випадки, коли діти повертались після виходу. Донедавна в нас проживали двоє хлопчиків, які вже були виведені. Старший братик жив з нами два роки після виведення, а

молодший братик жив пів року. Зараз ми знайшли їм соціальну квартиру від НУО, в якій вони можуть проживати рік, а далі побачимо» (мама-вихователька ДБСТ).

Результати кількісного опитування також підтверджують поширеність цієї проблеми. Зокрема майже кожен п'ятий випускник ПС/ДБСТ (19%) зазначили, що вони продовжують проживати у родині/ДБСТ після офіційного виведення саме через неможливість отримати/орендувати окреме житло для себе: *«поки навчаюсь, не маю достатньо коштів для оренди житла», «дуже хочу жити окремо, але заробляю недостатньо, щоб орендувати житло».*

Особливо гостро постає проблема житла перед випускниками інституційних закладів, які закінчили навчання в освітніх закладах, але ще не встигли знайти роботу, яка давала б змогу оплачувати оренду житла.

«Найбільшою проблемою для мене стало житло. На наступний день після випуску тобі потрібно вже збирати речі, щоб з'їхати з гуртожитку. І це дуже велика проблема, так як стипендія не така велика, щоб винайняти собі окреме житло, а для того, щоб влаштуватися на роботу, потрібен час» (випускниця інтернатного закладу).

Позитивною практикою може стати надання службового житла на період роботи на тому чи іншому підприємстві. Водночас згідно відповідей експертів така практика на даний час не дуже поширена.

«У нас в Закарпатті багато випускників прилаштували керівники училищ. В нашу область релокувалися багато підприємств, працівників не вистачає. Тому вони беруть випускників, підписують контракти на п'ять років, до прикладу, і надають їм житло в гуртожитку або в облаштованому приміщенні на території» (представниця центру соціально-психологічної реабілітації дітей).

Також батьки-вихователі ДБСТ порушували питання про забезпечення житлом самих батьків-вихователів у похилому віці, якщо вони не мають власного житла, а проживають у муніципальному житлі, виділеному для функціонування ДБСТ. Адже після того як всі діти подорослішають і ДБСТ припинить своє існування, батьки втрачають право на користування цим житлом. При цьому заробити на власне житло, працюючи батьками-вихователями, неможливо.

«Ми живемо вже 20 років у муніципальній квартирі, яку нам дали для функціонування дитячого будинку. За цей час мій будинок у Тростянецькому районі розібрали наркомани, тому мені самій немає куди повертатися. Я сама бомж, і всі мої діти не мають іншої перспективи крім того, щоб важко працювати і знімати житло» (мама-вихователька ДБСТ).

1.3. Навчання та працевлаштування

Здобуття освіти

Вибір рівня освіти (професійна/професійно-технічна або вища) та конкретного навчального закладу, до якого вступатиме дитина/молода людина, є надзвичайно важливим рішенням, яке суттєвим чином впливатиме на освітню та кар'єрну траєкторію молодої людини і на все її подальше життя загалом.

Держава гарантує кілька видів підтримки для молоді, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду, для забезпечення їхнього права на освіту та працевлаштування. Зокрема:

- пільги при вступі до навчального закладу;
- виплата соціальної стипендії, яка не залежить від академічної успішності;
- щорічна виплата соціальної допомоги на купівлю навчальної літератури;
- надання першого робочого місця або сприяння у працевлаштуванні.

Результати дослідження свідчать про низку проблем і обмежень, з якими стикається молодь з числа ЦА у сфері навчання та працевлаштування.

Перш за все йдеться про випадки **порушення права дитини/молодої людини на вільний вибір професії/спеціальності** для здобуття освіти.

В ідеалі таке рішення мало б прийматися із врахуванням відповідей на три основні питання.

- До якої діяльності дитина має схильність, які професії їй подобаються (профорієнтація)?
- До яких закладів, які дозволяють отримати бажану професію, дитина реально може вступити, враховуючи рівень своєї підготовки?
- Супутні «логістичні» моменти, наприклад: чи є можливість отримати гуртожиток у відповідному навчальному закладі?

Молодь з числа ЦА, особливо випускники інституційних закладів, зазначали про труднощі, з якими вони стикалися на кожному із вказаних етапів. Зокрема йдеться про наступне.

- Брак ефективних заходів із профорієнтації, особливо серед дітей, які навчаються в інституційних закладах, внаслідок чого більшість випускників не знають, яку професію вони хотіли б отримати.
- Освітні розриви у рівні підготовки між інституційними закладами та звичайними школами, що унеможливлює успішне складання НМТ та суттєво скорочує перелік навчальних закладів, у які дитина може пройти на бюджетну форму навчання.

«Зараз для мене величезна проблема – це НМТ. Я якраз цього року здаю НМТ, бо хочу йти на вищу освіту. Але та підготовка, що була у школі (інтернаті), навіть близько не стоїть поряд з тим, що буде на НМТ. Навіть та програма, що є в училищі, також близько не стоїть з тою програмою, яка є в НМТ. Це зовсім інший рівень» (випускник інституційного закладу).

- Відсутність мотивації до навчання, нерозуміння того, що здобуття професійної/професійно-технічної освіти підвищує шанси на отримання хорошої роботи.

«Коли мій хлопець прийшов до нас у 6-му класі, він не вмів читати і писати, ми його вчили. Він все життя, починаючи з першого класу, - по інтернатних закладах. Куди він міг піти навчатися далі, якщо у нього немає фундаменту? Закінчив військовий ліцей, йому запропонували сержантську школу – відмовився – «я піду працювати». Працює на хлібозаводі, живе окремо, але він не жалкує, що не пішов вчитися далі. Не буде ця дитина вчитися, вона не привчена навчатись» (мама-вихователька ДБСТ).

- Оскільки випускники інституційних закладів не мають змоги орендувати житло на час навчання, пріоритетом у процесі вибору навчального закладу стає саме можливість забезпечення гуртожитком на час навчання. Крім того значна частина керівників навчальних закладів не бажають брати на себе відповідальність за життя і здоров'я неповнолітніх з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

піклування, виконуючи функцію законного представника дитини на період навчання. Це також звужує кількість навчальних закладів, доступних для вибору абітурієнтам з числа ЦА. У «лайт-версії» такий підхід полягає в тому, що дітям пропонується вибір серед кількох навчальних закладів з лояльним керівництвом та з гуртожитками, які є у відповідній місцевості. У більш жорсткому варіанті всіх випускників відправляють на навчання до одного навчального закладу, на одну і ту ж спеціальність, не враховуючи ані бажання, ані можливості (наприклад, стан здоров'я) дитини. Про подібні випадки під час ФГД повідомляли як самі випускники інституційних закладів, так і фахівці, що працюють з ними.

«Коли ми випускалися зі школи, то в нас не було права вибору, на кого навчатись. Нам одразу сказали, що нас завезуть у Любар в училище, і ми будемо там три роки навчатися. Весь наш клас, і хлопців, і дівчат, відправили на одну спеціальність – на агрономію» (випускниця інституційного закладу).

«У нас взагалі не було варіантів. Нас всіх відправили вчитися на штукатурів. А підходить тобі, не підходить – в нас такого не питали. Я там два роки просиділа, хоча мені ця професія взагалі не підходить. Я маю проблеми зі спиною, і не можу витримувати фізичні навантаження» (випускниця інституційного закладу).

«Зазвичай пропонуються заклади, де є гуртожитки. А чи є взагалі інтерес в дитини до тієї професії, чи ні? От всі хлопці, які в нас живуть, навчалися в училищах, але жоден з них за спеціальністю навіть і не думав працювати» (представник соціального гуртожитку).

На рівні конкретної молодої людини подібна практика призводить до того, що роки навчання стають «втраченим часом». Крім того у випадку, якщо молода людина згодом захоче отримати освіту за іншою спеціальністю, яка їй подобається, вона не матиме права на пільги при вступі. На рівні держави йдеться про неефективну витрату бюджетних коштів, а також про те, що в умовах гострого кадрового дефіциту тисячі молодих людей витрачають кілька років на здобуття непотрібної професії замість того, щоб одразу отримати бажану професію і вийти на ринок праці.

На противагу досвіду випускників інституційних закладів, більшість прийомних батьків/батьків-вихователів забезпечують індивідуальний підхід у питанні здобуття освіти кожною конкретною дитиною: намагаються допомогти їй отримати бажану професію (наприклад, оплачують репетиторів, платять за навчання, якщо не вдалося пройти на бюджет тощо), сприяють у вибудовуванні власного життєвого шляху з огляду на можливості і сильні сторони дитини.

«Навіть після початку війни, коли ми виїхали з Луганської області з двома сумками, ми знаходили можливість оплачувати доньці репетиторів, щоб вона підтягнула необхідні предмети і підготувалася до вступу. Це дало результат, вона вступила на бюджет на англійську філологію» (прийомна мама).

«Ви ж розумієте, що в наших дітей рівень підготовки зазвичай нижчий, ніж у дітей зі звичайних сімей? Коли я брала дітей, вони вже кілька років провчилися в інтернаті. Але ні писати, ні читати не вміли. Щоб вони хоч якось змогли вчитися в школі, я наймала для них репетиторів. Це допомогло, але вундеркіндами вони не стали…Зараз син вчиться на платній основі. Він дуже хотів вступити на психолога, але на бюджет не пройшов» (мама-вихователька ДБСТ).

«Денис має серйозний діагноз, він не читає і не пише. Йому 17 років, і він скоро має вийти із сім'ї. Коли захворіла прибиральниця, я домовилася, він прибирав у під'їзді – отримав кошти, задоволений. Потім він вже стажувався у комунальному підприємстві, поливав клумби. Дитина знає, звідки можна взяти гроші» (прийомна мама).

Інші проблеми, з якими стикається молодь з числа випускників інституційних закладів/ПС/ДБСТ, у сфері освіти, включають наступне.

- Фізичне виживання протягом першого місяця навчання. Це стає серйозним викликом для частини випускників інституційних закладів або дітей, що були виведені з ПС/ДБСТ і не отримують підтримки від прийомних батьків/батьків-вихователів. Адже стипендія та інші виплати (наприклад, компенсація за харчування) зазвичай нараховуються лише наприкінці місяця, безоплатне харчування у багатьох закладах не забезпечується або забезпечується в обмеженому обсязі (наприклад, один раз на день). Нарахування та виплата інших соціальних виплат, на які має право молода людина на цьому етапі свого життя (наприклад, допомога після досягнення 18-річчя або компенсація на придбання одягу) також може відбуватися не одразу.

«Довелось поряд з навчанням терміново шукати підробіток, тому що перший місяць навчання ще немає стипендії, вона приходить в кінці місяця. Доводилось просто виживати, тому що реально не було коштів, нічого не було. Це була найбільша проблема, тому що харчування ніби було, але один раз на день, і то по талонах. Бували такі моменти, що талонів просто не було, ну і не було харчування» (випускник інституційного закладу).

«Коли ти вступаєш або в коледж або в університет, то перші гроші приходять не одразу, потрібно чекати. Мені в той час допоміг мій брат. А якщо діти виходять з інтернату і не мають нікого, хто б міг допомогти, то я не знаю, як вони виживають» (випускниця інституційного закладу).

- Стигма з боку персоналу навчальних закладів по відношенню до такої молоді, небажання мати учнів/студентів із її числа.

«Зрозуміло, що в першу чергу на бюджет за квотами беруть дітей військових, загиблих, тих, хто в полоні. На наших дітей місць вже не вистачає. Інститут або коледж може звернутися до МОН і отримати бюджетне місце спеціально під дитину. Але вони вважають, що це – проблемна дитина, і намагаються зробити все, щоб її позбутись. Бо це ж п'ять років їй треба надавати гуртожиток, забезпечення, харчування… (мама-вихователька ДБСТ).

- Довільне трактування законодавства адміністрацією деяких навчальних закладів, внаслідок чого частина пільг/соціальних гарантій для учнів/студентів із ЦА не забезпечується або забезпечується в обмеженому обсязі.

«Неврегульоване питання по соціальних стипендіях, по відшкодуванню за харчування, по одноразових виплатах на літературу, на канцелярію, одяг. Фактично кожен навчальний заклад самостійно вирішує, що і як вони будуть давати. Наприклад, у мене Ваня вчиться в одному коледжі, і Андрій - іншому. Один – офіційно виведений із сім'ї і другий – офіційно виведений із сім'ї. Один на харчування на місяць отримує 1300 грн, а другий – 4700 грн» (мама-вихователька ДБСТ).

- Несвоєчасна виплата щорічної компенсації на придбання навчальної літератури (наприклад, у грудні замість вересня).
- Відсутність у більшості гуртожитків спеціальних приміщень для зберігання речей студентів. Ця нібито побутова проблема суттєво ускладнює життя учням/студентам з числа ЦА та їхнім сусідам по кімнаті. Молодь, яка виходить із ПС/ДБСТ, досить часто зберігає свій сезонний одяг/взуття та інші речі, які не використовуються, у прийомних батьків/батьків-вихователів. Натомість випускники інституційних закладів та випускники ПС/ДБСТ, чиї відносини із прийомними батьками/батьками-вихователями залишають бажати кращого, такої можливості не мають і змушені зберігати все своє майно у невеликій кімнаті, викликаючи невдоволення сусідів.

Працевлаштування

Наявність роботи є критично важливою для молоді із числа ЦА. Водночас її працевлаштування, зокрема пошук першого робочого місця, пов'язаний з низкою викликів. Майже усі, хто вперше виходять на ринок праці, стикаються з небажанням роботодавців брати працівників без досвіду роботи. Проте значно частіше додаткові перешкоди має саме молодь з досвідом інституційного або альтернативного сімейного виховання. Зокрема йдеться про:

- брак «soft skills» та соціальних компетенцій (навички самоорганізації, ефективної комунікації та взаємодії з іншими людьми тощо);
- психологічні особливості (невпевненість в собі, страх перед новими людьми тощо);
- недостатня мотивація до пошуку стабільної роботи та відсутність орієнтації на кар'єрний розвиток;
- упереджене ставлення роботодавців, небажання брати на роботу молодь із числа ЦА.

«Особисто мені пощастило: мене відразу після випуску взяли працювати фельдшером в притулок для тварин, але морально було дуже важко. Навіть просто щодня рано вставати, йти на роботу – важко було звикнути» (випускниця інституційного закладу).

«Хлопці обирають, наприклад, доставку – попрацював день-два, щось заробив на сьогодні. Знову треба гроші – він пішов знову. А от знайти стабільну роботу, щоб отримувати стабільну зарплату – таку мету мають тільки одиниці. Крім того вони всі хочуть заробити багато і швидко. А от докладати зусиль до цього – нікому не хочеться. Тому вони легко потрапляють у різні незаконні схеми, наприклад, «закладки» робити» (представник соціального гуртожитку).

Особливо актуальними є вказані проблеми для випускників інституційних закладів.

При цьому молоді люди із числа ЦА практично не знають про те, що держава гарантує для них забезпечення першого робочого місця/сприяння у працевлаштуванні і не звертаються за цією послугою. Подібним чином, про це недостатньо обізнані фахівці, які працюють із цими молодими людьми і могли б проінформувати їх про це (наприклад, прийомні батьки, батьки-вихователі, працівники навчальних закладів).

1.4. Формування практичних життєвих навичок

Для успішного переходу до самостійного життя молода людина потребує низки практичних знань і навичок, починаючи від уміння приготувати хоча б нескладні страви і закінчуючи умінням ставити цілі у різних сферах життя та розробляти (і виконувати) план для їх досягнення. Більшість вказаних навичок належать до тих, яким «не навчають в школі». Якщо дитина живе у біологічній родині (за умови, що родина є функціональною) або у сімейних формах виховання, значний обсяг таких знань і навичок вона отримує «автоматично», спостерігаючи за дорослими і долучаючись до тих чи інших сімейних справ.

Крім того, прийомні батьки і батьки-вихователі зазвичай докладають значних зусиль для того, аби сформувати у дітей певний обсяг необхідних знань, навичок та психологічних якостей.

«Підготовка до самостійного життя відбувається постійно і є різносторонньою, починаючи від того, як випрати собі шкарпетки, і закінчуючи роботами на подвір'ї, щоб діти звикали до самообслуговування. Вони бачать, звідки в нас беруться гроші, скільки часу і сил ми вкладаємо в те, щоб їх заробити. Ми завжди старалися, щоб вони бачили, як ми живемо, як ми ставимося один до одного, і це закладалося у них» (батько-вихователь ДБСТ).

«Процес підготовки до дорослого життя почався, мабуть, одразу як мене взяли в сім'ю, мені тоді було два роки. Із самого малечку в сім'ї нас навчали, як дбати про себе в побуті, як приготувати собі їсти. Навчали нас користуватися грошима, у нас з 14 років вже були кишенькові гроші. Протягом всього часу проживання в ДБСТ нам закладалася ідея про те, що людина має вміти сама про себе подбати і має розуміти, як вона може заробити гроші і розумно їх витратити» (випускниця ДБСТ).

І хоча зусилля прийомних батьків/батьків-вихователів далеко не завжди приносять бажаний результат, загалом як самі молоді люди, так і експерти, які з ними працюють, вказували на те, що ситуація щодо формування практичних життєвих навичок серед випускників ПС/ДБСТ є кращою порівняно із випускниками інституційних закладів.

Згідно результатів опитування лише 12% молодих людей, які виховувались в інституційних закладах, зазначили, що на старті самостійного життя їм в цілому вистачало знань та навичок, отриманих перед виходом, відповідно 88% вказали на брак тих чи інших компетенцій. На противагу їм серед випускників ПС/ДБСТ вказані показники розподілились по-іншому: 56% опитаних зазначили, що отримана підготовка загалом виявилась достатньою, а 44% - що певних знань/навичок бракувало.

Найчастіше молоді люди зазначали про брак компетенцій у таких сферах як планування бюджету, оформлення документів та вирішення інших адміністративних питань, пошук житла і роботи, керування власними емоціями тощо (рис. 2).

** Частка респондентів, які зазначили про брак певних компетенцій в цілому по масиву становить 55%. Це – менше, ніж сума часток тих, хто вказав на брак кожної із вказаних у переліку навичок, адже респонденти могли обирати кілька навичко одночасно*

Рис. 2**. Частка молодих людей, які зазначили про брак тих чи інших компетенцій на початку самостійного життя,** %

Результати кількісного опитування співвідносяться із результатами якісного компоненту дослідження. Зокрема в ході фокус-груп молодь із числа ЦА, а також фахівці, які з ними працюють, також наголошували, що молодь, яка починає самостійне життя після виходу з ПС/ДБСТ і особливо – із інституційних закладів, має гостру потребу у практичних знаннях та навичках у кількох сферах.

Навички самоорганізації, планування, тайм-менеджменту, або те що один із експертів назвав «проєктним менеджментом для життя». Йдеться про вміння ставити конкретні цілі у різних сферах життя, визначати необхідні ресурси та перелік практичних кроків для їх досягнення, контролювати свій прогрес на цьому шляху. Такий підхід працює як для реалізації «глобальних» цілей на кшталт пошуку роботи чи житла (визначити мінімальні вимоги до житла та суму, яку можна витратити на його оренду, переглянути оголошення на тематичних сайтах, налагодити контакт з орендодавцями і роботодавцями, які зацікавили, сходити на перегляд/співбесіду), так і для виконання повсякденних задач, наприклад, приготування їжі (визначити, що саме готувати, скласти список продуктів, закупити продукти по списку, виділити необхідний час на приготування).

«Вони всі чекають, що хтось прийде, візьме за руку і поведе, або щось дасть. А от самим піти пошукати – це проблема. Наприклад, пошукати роботу: знайти якісь оголошення, подивитися, що підходить, що не підходить, проаналізувати, що є звичайним лохотроном, а що дійсно є робочим місцем. Піти в одне місце на співбесіду, в інше місце на співбесіду. Подумати, про що тебе там питають, навчитися відповідати... Або ось багато наших хлопців кажуть, що коли їм виповниться 25 років, вони підпишуть контракт із ЗСУ. Але коли

я їм кажу, що вони вже зараз можуть готуватися до цього, піти повчитися якимось навичкам, щоб тоді було легше, вони того не сприймають» (представник соціального гуртожитку).

Фінансова грамотність, зокрема вміння розподіляти наявну суму коштів на відповідний період, вміння визначати життєво необхідні витрати (наприклад, харчування, комунальні платежі) та обмежити себе у придбанні того, що не є життєво необхідним, вміння накопичувати гроші на дорогі покупки, розуміння того, що мікропозики – це не «легкі гроші», а борг, який потім треба буде повертати, тощо.

Згідно відповідей значної частини випускників інституційних закладів/сімейних форм виховання саме невміння правильно розпоряджатися коштами стало найбільшим викликом для них на старті самостійного життя. Частина молоді знайшли для себе вихід в тому, щоб віддавати картку з основною сумою грошей людині, якій вони довіряють (прийомні батьки/батьки-вихователі, викладачі тощо), щоб вона видавала їм гроші частинами, наприклад, приблизну суму витрат на тиждень.

«В перші місяці найскладнішим було навчитися розпоряджатися грошима. Спочатку я швидко витрачала всі гроші, а потім думала, за що жити залишок місяця. Потім я почала віддавати гроші подрузі, з якою ми разом жили в гуртожитку, а вона видавала мені їх частинами і казала, що я маю купувати» (випускниця інституційного закладу).

Також критично важливим є формування здатності відрізняти шахрайські схеми від реальних пропозицій заробітку, та уникати подібних схем.

Формування партнерських стосунків та відповідальної репродуктивної поведінки. Йдеться як про психологічні аспекти вибору партнера та вибудовування успішних стосунків, так і про формування навичок безпечної сексуальної поведінки, профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом, ефективної контрацепції, планування вагітності, відповідального батьківства.

«Період початку самостійного життя збігається з періодом активного розвитку сексуальності та спроб побудови романтичних стосунків у молоді. Брак знань та відсутність своєчасної підтримки з цих питань призводить до значної кількості небажаних вагітностей серед дівчат, які закінчуються або абортами, або тим, що вони народжують, але далеко не завжди можуть бути ефективними мамами. Тому потрапляють в поле зору соціальних служб і служб у справах дітей уже як мами, а не як молодь, що потребує підтримки» (національна експертка).

Організація побуту та вирішення повсякденних задач. Йдеться не лише про вміння готувати, чому досить часто учнів у інституційних закладах навчають, а й про супутні питання: які саме продукти і в якій кількості потрібно купити, як їх вибрати (наприклад, що потрібно перевірити строк придатності), де саме їх купити та як зберігати (наприклад, що певні продукти не можна зберігати без холодильника) тощо.

Адже зазвичай молоді бракує саме таких знань і навичок вирішення повсякденних задач, які більшості людей здаються «само собою зрозумілими», на кшталт, як оплатити комуналку, як зняти гроші в банкоматі, як купити квиток на потяг, як лікуватися при застуді.

«Вони не розуміють таких елементарних для нас речей, що один і той же товар можна купувати в різних місцях, що в кіоску біля будинку завжди буде дорожче, ніж в супермаркеті, але до нього треба ще доїхати» (представник НУО).

Гігієна та догляд за собою, зокрема розуміння того, що охайний вигляд – це мастхев, для людини, що живе в соціумі.

«Ми постійно наголошуємо на тому, що має бути гігієна. В інтернатному закладі вони купаються раз на тиждень. У нас і бойлери є, і все інше, але в них не сформувалася звичка стежити за собою, за своїм тілом» (представник НУО).

Інші необхідні знання та навички:

- формування необхідних для життя психологічних якостей: відповідальності, організованості, здатності до самоконтролю, вміння розпізнавати та керувати своїми емоціями, справлятися зі стресом;

«Коли ти ідеш навчатись, у тебе з'являється свобода, і тобі здається, що ти можеш робити все, що хочеш. В цей момент зупинитися дуже складно. Я знаю багато людей, які також є сиротами, які зловживали цією свободою. Вони не навчались, не ходили на пари. Зазвичай вони, скажу грубо, пробухували стипендію, а потім дивувались, чому викладачі просто вже чекають, щоб вони випустилися і все» (випускниця ПС).

- розвиток навичок комунікації, вміння вибудовувати відносини з оточуючими, коректно спілкуватися та взаємодіяти у різних соціальних ситуаціях (з однолітками, викладачами, роботодавцями, представниками органів влади тощо);
- розвиток навичок комунікації та захисту власних прав у відносинах з біологічними родичами, зокрема інформація про те, як діяти, якщо вказані права порушуються (наприклад, якщо родичі створюють несприятливі умови для проживання);
- усвідомлення цінності здоров'я, формування навичок здорового способу життя (нормальне харчування, фізична активність, відсутність шкідливих звичок), розуміння, у яких випадках потрібно звертатися по медичну допомогу;
- ознайомлення із різними способами корисного проведення вільного часу (спорт, творчість тощо), формування цінності саморозвитку.

1.5. Психологічна підтримка, послуги із соціальної адаптації/соціального супроводу, інформування/консультування

В ході кількісного опитування для комплексної оцінки рівня соціальної адаптації та психологічного самопочуття молоді використовувався блок із 11 запитань, які стосуються оцінки респондентами суб'єктивного благополуччя та задоволеності власним життям, рівня впевненості у своїх силах, оцінки власного становища у соціумі, забезпечення базових потреб, наявності джерел соціальної підтримки та навичок комунікації.

Лише близько третини (32%) опитаних молодих людей одночасно ствердно відповіли на всі 11 запитань, інакше кажучи, їх можна вважати повністю адаптованими до життя у соціумі. Решта 68% опитаних зазначали як про об'єктивні труднощі у різних сферах життя, так і про негативне суб'єктивне сприйняття себе або своєї життєвої ситуації. Зокрема найчастіше йшлося про такі проблеми як брак впевненості у майбутньому (38%), відсутність стабільного джерела доходу (36%), незадоволеність поточною життєвою ситуацією (32%), брак знань щодо

поведінки у складних життєвих ситуаціях (24%), проблеми з комунікацією (24%), відчуття самотності (19%) тощо (рис. 3).

** Частка респондентів, які зазначили про незадоволеність певною сферою свого життя (інтегральний показник) становить 68%. Це – менше, ніж сума часток тих, хто вказав на проблеми у кожній із вказаних у переліку сфер життя, адже респонденти могли обирати кілька проблемних сфер одночасно*

Рис. 3**. Самооцінка молоддю різних складових власного життя,** %

Вказані показники свідчать про гостру потребу молоді у психологічній підтримці, соціальному супроводі/соціальній адаптації, консультуванні тощо, що могло б сприяти вирішенню найбільш гострих проблем та покращенню ситуації у різних сферах життя.

Психологічна підтримка

Згідно відповідей молоді, яка має досвід виховання у інституційних закладах/ПС/ДБСТ, перехід від життя у закладі/ПС/ДБСТ до самостійного життя є надзвичайно складним. Особливо стресовим є цей перехід для випускників інституційних закладів або для дітей із дисфункційних прийомних сімей/ДБСТ, оскільки в такому разі він відбувається одномоментно.

«Найскладніше було усвідомити, що ти вже сам, що ні ти ні за кого не відповідаєш, ні за тебе ніхто не відповідає. Складно було знаходитись в соціумі, коли навколо багато людей, і ти не завжди знаєш, як себе поводити, а спитати немає в кого» (випускниця інституційного закладу).

Натомість у благополучних ПС/ДБСТ прийомні батьки/батьки-вихователі проговорюють з дітьми, що юридичний вихід із родини/ДБСТ не означає неможливість звернутися по допомогу. У такому випадку перехід до самостійності зазвичай відбувається поступово, подібно до біологічних родин: батьки продовжують спілкуватися з дітьми, давати їм поради, допомагати у вирішенні певних питань (наприклад, оформлення документів), надавати матеріальну

підтримку тощо. Досить часто вони навіть дають змогу пожити певний час у родині/ДБСТ (наприклад, після випуску із навчального закладу, поки дитина шукає роботу і житло).

«Дуже багато дітей перейшло через нас і вони по суті й залишилися з нами. Я завжди казав, що вони можуть йти здобувати освіту, працювати, будувати свою сім'ю, але щоб вони розуміли, що в них залишається місце, куди вони можуть прийти, зібратися з силами і обдумати свої подальші плани» (батько-вихователь ДБСТ).

«У когось відразу все склалося добре, дехто робив помилки. Я їм кажу завжди, що мої двері відкриті, будь ласка, приходьте, ми будемо виправляти ці помилки разом, немає таких питань, які ми не зможемо вирішити, просто на це треба буде час» (мама-вихователька ДБСТ).

«Я спілкуюся зі своїми прийомними батьками. Я знаю, що вони в мене є, і якщо в мене будуть якісь великі проблеми, я зможу до них у будь-який момент звернутися, і вони мені допоможуть» (випускниця ПС).

«Нас ніхто не виганяв, ніхто не залишав сам на сам із твоїми проблемами після досягнення 18 років. Після 18-річчя я жив у ДБСТ ще протягом двох років. За цей час я почав працювати паралельно з навчанням, оформив спадщину, зробив ремонт у квартирі, яка мені дісталася у спадок. І лише тоді, коли я зрозумів, що можу самостійно жити, я переїхав і почав жити сам. Це дозволило мені уникнути стресу від переходу до самостійного життя» (випускник ДБСТ).

Послуги соціальної адаптації/соціального супроводу та інформування/консультування

Згідно відповідей як молодих людей, що починають самостійне життя після виходу із інституційних закладів/ПС/ДБСТ, так і фахівців, які з ними працюють, потреба у соціальній адаптації/соціальному супроводі, консультуванні/інформуванні про права, існуючі пільги та інші питання серед цієї ЦА є надзвичайно гострою. Особливо критичною є вказана потреба протягом першого року після виходу у самостійне життя, адже саме в цей період молоді люди стикаються з низкою проблем/задач, які вони раніше ніколи не вирішували, у них виникає величезна кількість практичних питань у різних сферах життя, які потребують відповіді.

Водночас доступність вказаних послуг/видів підтримки з боку державних/комунальних надавачів послуг для значної частини молоді є вкрай обмеженою, що пов'язано з низкою чинників.

1. Відсутність цілісної системи підтримки, прогалини у наданні послуг. Зокрема йдеться про те, що з дітьми та молоддю, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду, працює кілька державних структур (інституційні заклади, служби у справах дітей, центри надання соцпослуг/центри соціальних служб тощо). Проте жоден із вказаних суб'єктів не несе повної відповідальності за ефективність підготовки дитини до самостійного життя та за своєчасне виявлення і попередження потенційних кризових ситуацій, у які може потрапити молода людина на старті свого самостійного життя.

«Проблема в тому, що немає індивідуальної відповідальності за дитину. Зараз ніби і заклад щось має робити, і служби мають щось робити, але це – колективна відповідальність. Немає конкретної людини, яка готує цю дитину до самостійності» (представник НУО).

2. Згідно законодавства після виходу з інтернатного закладу/ПС/ДБСТ соціальний супровід надається або за зверненням молодої людини, або за повідомленням відповідних суб'єктів взаємодії (наприклад, служби у справах дітей). Однак для того, щоб звернутися за цією послугою, молода людина має по-перше, знати про її існування, а по-друге довіряти надавачу цієї послуги і вірити, що її отримання допоможе у вирішенні наявних проблем. Згідно відповідей учасників/ць дослідження проблемою є як непоінформованість молоді про існування такої послуги, так і недовіра до ЦСС як до державної інституції. Механізм повідомлення також не працює належним чином, адже зазвичай після отримання інформації про випускника інституційного закладу/ПС/ДБСТ надавачі соціальних послуг не контактують з ними та не інформують їх про можливість отримання соціальних послуг, а чекають звернення від молодої людини.

Крім того учасники дослідження ділилися власними історіями, які свідчать про те, що навіть за умови звернення до ЦСС отримати послугу соціального супроводу не завжди вдається.

«Наприклад, мій Ваня вчиться в іншому місті. І я думала, що якщо його офіційно виводять з сім'ї, і з обліку служби у справах дітей він знімається, то його мали б поставити на облік у соціальній службі, щоб вони його хоча б до 23 років вели, підтримували. Але коли я приїхала туди і спитала про соціальний супровід, мені керівник центру надання соціальних послуг каже: «А нащо йому той соціальний супровід? Ви ж у нього є, Ви ж все контролюєте, Ви ж підказуєте, допомагаєте. А нам по ньому треба буде звіт здавати. А хіба він буде до нас ходити? Йому воно треба?» І все, і нікому, крім нас, ця дитина не потрібна» (мама-вихователька ДБСТ).

3. Формалізований підхід до роботи з боку державних/комунальних надавачів послуг.

«Коли ми тільки починали працювати з дітьми-сиротами, я вірив, що співпраця недержавного сектору з державним можлива. Оскільки з понеділка по п'ятницю діти навчаються, то до нас вони приїжджають у п'ятницю після обіду і залишаються до вечора неділі. Я пропонував соціальним службам приходити до нас, взаємодіяти з цими дітьми, вивчати їхні історії, пропонувати необхідні послуги, проводити з ними заходи по профорієнтації, іншим питанням. Мені сказали: «Це ж вихідні! У нас на вихідні є свої сім'ї. Ми працюємо з 9:00 до 17:00 по буднях» (представник НУО).

«Ось у нас як у ДБСТ ніби є соціальний супровід. Але виходячи з мого вже 26-річного досвіду, соціальний супровід і соціальні служби – це є величезна формальність. Насправді це є тільки паперова робота, яка полягає лише в тому, щоб принести довідки і сказати що все добре. І навіть це вони не завжди роблять. Ми досить багато речей дізнаємося не від соціальних працівників, які мали б нам це сказати, а від інших батьків у різних групах, де люди діляться інформацією» (мама-вихователька ДБСТ).

Частково вказані прогалини компенсують:

- прийомні батьки/батьки-вихователі, які, як вже зазначалося, у багатьох випадках навіть після виходу із ПС/ДБСТ продовжують психологічно та матеріально підтримувати молодих людей, допомагати їм у оформленні необхідних документів/виплат/пільга та вирішенні різних життєвих питань;

- наставники, які продовжують спілкуватися з молодою людиною та підтримувати її навіть після досягнення нею повноліття/виходу з інституційного закладу;
- громадські організації, які працюють з молоддю, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду.

Водночас зусилля вказаних стейкхолдерів не можуть повністю задовольнити наявну потребу у відповідних видах підтримки для молоді, яка вийшла у самостійне життя. Адже всі вони тією чи іншою мірою мають обмежені ресурси (фінансові, часові, людські), і роблять це виключно на добровільних засадах і в тому обсязі, який вони можуть собі дозволити:

- прийомні батьки/батьки-вихователі не можуть займатися підтримкою дорослих вихованців на шкоду інтересам неповнолітніх дітей, які перебувають в ПС/ДБСТ;
- наставники, беручи на себе цю роль, зобов'язувалися спілкуватися і взаємодіяти з дитиною лише до моменту її повноліття/виходу із інституційного закладу і продовжують це робити в подальшому виключно за власним бажанням та в міру своїх можливостей;
- НУО далеко не завжди можуть знайти необхідне фінансування та інші ресурси для роботи саме з цією ЦА або для реалізації такої кількості активностей та охоплення такої кількості клієнтів, які потрібні, щоб повністю закрити потребу у відповідних послугах на рівні громади/регіону.

Крім того кількість усіх вказаних стейкхолдерів в Україні є недостатньою і не покриває потреби наявної кількості молодих людей, які мають досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду.

Наставництво

Одним із перспективних механізмів підтримки молоді віком від 18 років і старше, яка має досвід інституційного та/або альтернативного сімейного виховання, в Україні поступово стає наставництво. Його актуальність особливо зростає в умовах недостатньої розвиненості системи соціальних послуг у громадах, обмежених кадрових і фінансових ресурсів, а також «випадіння» частини молоді із системи підтримки після виходу з інтернатних закладів, ПС чи ДБСТ.

18 грудня 2025 року в Україні було прийнято закон України «Про наставництво» №4744, яким закладаються правові й організаційні засади реалізації наставництва. Важливість розвитку вказаного механізму підтримки молоді підтверджується і результатами даного дослідження. Значна частина опитаних молодих людей наголошувала не лише на нестачі матеріальної підтримки чи соціальних послуг, а насамперед на відсутності поруч стабільного підтримуючого дорослого, до якого можна звернутися за порадою, допомогою або емоційною підтримкою.

Особливо актуальною така підтримка є для молоді, яка має низький рівень життєвих навичок, труднощі із самостійною організацією побуту, працевлаштуванням, управлінням фінансами, оформленням документів, побудовою безпечних стосунків та вихованням дітей. Окремі експерти також звертали увагу на ризики раннього батьківства, кризових вагітностей, повторного потрапляння у складні життєві обставини та випадків відмов від дітей серед молоді, яка не отримала достатньої підтримки після виходу з інтернатних закладів, ПС чи ДБСТ.

«В рази складніше дітям, які не мають підтримки, цього безпечного аеродрому, куди можна прилетіти і відхекатись від викликів життя. Тоді молоді люди знаходять тих, хто готовий розрадити, пожаліти, налити випити і т. д. І вони йдуть по хибному шляху. Це ще одна причина, чому так багато молодих людей, які вийшли з інтернатної системи, мають адиктивну поведінку і проблеми з законом і т. д. Не через матеріальні труднощі, а через відсутність навичок, які в них не сформували дорослі, поки ці люди були дітьми» (представниця НУО).

«Молодим людям, які виходять із закладів, потрібен наставник, який буде давати базові прості навички, аби було якось простіше починати своє життя самостійно. Щоби дитина не почувала себе у джунглях серед білого дня» (випускниця інтернатного закладу).

У цьому контексті наставництво не повинно розглядатися як разова або формальна активність. Йдеться про довготривалий підтримуючий зв'язок, який формується через регулярне спілкування, спільно проведений час, діалог, довіру та особистий приклад наставника. У багатьох випадках такі стосунки можуть тривати місяцями або роками, у тому числі після досягнення молодою людиною повноліття. Наставник може допомагати молодій людині розвивати життєві навички, краще орієнтуватися у складних життєвих ситуаціях, приймати більш зважені рішення, отримувати інформацію про наявні можливості у громаді, будувати соціальні зв'язки та поступово адаптуватися до самостійного життя.

При цьому наставник не повинен підміняти собою батьків, законних представників або фахівців соціальної сфери. Наставництво не передбачає повного вирішення проблем молодої людини, фінансового утримання чи контролю над її життям. Також наставник не має нав'язувати власні переконання або приймати рішення замість молодої людини. Його роль полягає насамперед у підтримці, передачі життєвого досвіду та знань, допомозі в пошуку можливих шляхів вирішення проблем і формуванні у молодої людини відповідальності за власні рішення та майбутнє.

Разом із тим розвиток наставництва потребує створення чітких механізмів відбору, навчання, супроводу та моніторингу наставників. З огляду на вразливість цільової групи, особливого значення набувають питання безпеки молодих людей та запобігання можливим ризикам з боку недоброчесних осіб, зокрема майновим зловживанням, насильству, сексуальній експлуатації або втягненню у незаконну діяльність. Саме тому важливим є впровадження прозорих процедур перевірки кандидатів у наставники, їх підготовки та подальшого супроводу.

Зважаючи на складний травматичний досвід значної частини молоді, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного виховання, наставники повинні мати відповідну підготовку та розуміти особливості роботи з вразливими категоріями молоді. Йдеться не лише про базові знання у сфері психології чи комунікації, але й про розуміння наслідків травматичного досвіду, труднощів соціальної адаптації, особливостей формування довіри та розвитку життєвих навичок.

«Напевно наставник має бути з психологічною освітою, тому що діти бувають різні. Щоб він розумів дитину і міг допомогти з юридичними питаннями, загалом щоб міг допомогти орієнтуватися спочатку в тому житті» (випускниця інтернатного закладу).

«На даний момент я ще не бачила наставництва в дії. Але, на мою думку, це мають бути навчені спеціалісти, фахівці, які мають відповідну освіту, які знають як працювати з дітьми різних категорій. Тому що діти нашої категорії дуже складні, вони всі пережили

величезний травматичний досвід і тут треба розуміти їхні травми, психологію, що інколи вони тебе можуть не чути, і це теж є нормальним, і треба вміти до них якось достукатись, домовлятися з ними» (представниця НУО).

Окремо варто відзначити важливість розвитку наставництва саме на рівні територіальних громад. Наявність наставника із громади, у якій проживає молода людина, може сприяти кращій інтеграції в локальне середовище, розширенню соціальних зв'язків, доступу до послуг і можливостей громади, а також підвищенню рівня довіри та безпеки такої взаємодії. Крім того, локальний рівень дозволяє забезпечити більшу прозорість та суспільний контроль за реалізацією наставництва, що є особливо важливим з огляду на вразливість цільової групи.

Результати дослідження також свідчать про те, що своєчасна підтримка молоді одразу після виходу з інституційних закладів, ПС чи ДБСТ має критичне значення для її подальшої соціальної інтеграції. Саме на цьому етапі молоді люди найчастіше стикаються із труднощами самостійного життя, відсутністю підтримуючого оточення, низьким рівнем життєвих навичок, проблемами із працевлаштуванням, житлом, побудовою стосунків і вихованням дітей. За відсутності підтримки ці проблеми можуть накопичуватися та призводити до потрапляння молодої людини у складні життєві обставини, формування залежностей, втрати житла чи соціальних зв'язків, а в окремих випадках – до повторного відтворення кризових сімейних сценаріїв у наступному поколінні.

У цьому контексті наставництво може розглядатися не лише як інструмент індивідуальної підтримки молодої людини, але і як один із механізмів профілактики соціального неблагополуччя та зменшення навантаження на систему соціальних послуг і ресурси територіальних громад у майбутньому.

1.6. Найбільш вразливі категорії молоді

Попри те, що всі молоді люди, які мають досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду та виховання, стикаються з низкою проблем та потребують особливої підтримки на етапі переходу до самостійного життя, деякі групи молоді є більш вразливими порівняно з рештою.

Випускники інституційних закладів

Як самі молоді люди з числа ЦА, так і експерти зазначали, що загалом молодь, яка виховувалася в ПС/ДБСТ, є більш соціалізованою та більш підготовленою до самостійного життя, ніж молодь, яка виходить з інституційних закладів. Випускники інституційних закладів зазвичай мають гіршу освіту та гірші кар'єрні перспективи, їм бракує необхідних життєвих знань та навичок, важливих для самостійного життя психологічних якостей та соціальних компетенцій, а також джерел підтримки (психологічної, емоційної і навіть матеріальної), яку зазвичай забезпечують для своїх дітей після виходу у доросле життя прийомні батьки/батьки-вихователі.

«Коли я випускалася зі школи (інтернату), то нам казали, що ми йдемо «на свій хліб», але ніхто не розказував, як жити, де заробляти на той хліб, як готувати, як прати. Мені пощастило. Я ходила в церкву, і мене люди з церкви взяли під опіку на 2 роки. Я жила у їхній сім'ї, і вони вчили мене, як правильно одягатися, прати, умиватися, варити їсти. Навчили

правильно смажити яйця, різати хліб, бо я цього всього не вміла» (випускниця інституційного закладу).

«Діти, які виховувались в ПС і ДБСТ, є більш організованими і відповідальними. Вони більш комунікабельні. Коли ми проводимо заходи, вони готові відповісти на питання, висловити свою думку, на відміну від дітей з інтернатних закладів, які не відповідають на питання, щоб не здаватися «вискочками» чи «дебілами», адже так вважається у їхньому середовищі. Діти з ПС і ДБСТ більш готові до взаємодії з різними людьми, вони зазвичай не скупчуються в групки, як це роблять випускники інтернатних закладів, намагаючись триматися разом та ізолюватися між «своїми» (представник НУО).

«Інтернати досить сильно не допрацьовують в плані соціалізації дітей. Іноді діти, які приходять до нас, не вміють писати і читати. Але ж це діти вже п'ятнадцятирічні і їм треба йти в доросле життя, а там без цього неможливо. Тому ми вчили їх писати, вчили дізнаватися час за годинником, ще якимось базовим речам. Вони досить часто навіть чай собі заварити не можуть, тому що в інтернаті вони його просто отримували в склянці і пили» (представник соціального гуртожитку).

Вказані відмінності пов'язані з низкою чинників.

1. Інституційні заклади та сімейні форми виховання по суті є двома різними системами, які працюють по-різному і «заточені» під виконання різних функцій. Система інституційних закладів орієнтована на догляд та забезпечення базових потреб групи дітей у контрольованому середовищі, тоді як прийомні форми орієнтовані на розвиток кожної конкретної дитини із врахуванням її індивідуальних особливостей, сильних і слабких сторін. Сімейні форми виховання більш наближені до реального життя. Тому багато практичних життєвих знань та навичок дитина здобуває природним шляхом, спостерігаючи за прийомними батьками/батьками-вихователями і долучаючись до сімейних справ (наприклад, допомагаючи готувати їжу для себе та інших членів родини). Для того, щоб навчити вихованців інституційних закладів тому ж самому, необхідно організовувати спеціальні активності (наприклад, окремі уроки або гуртки з кулінарії, про які розповідали деякі вихованці).

2. На відміну від працівників інституційних закладів, прийомні батьки/батьки-вихователі досить часто сприймають свої функції не як роботу, а як покликання. Відповідно, вони ставляться до прийомних дітей/вихованців ДБСТ не як до «учнів/клієнтів/підопічних», а практично як до рідних дітей і роблять для них значно більше, ніж передбачено їхніми функціональними обов'язками. Зокрема у багатьох випадках прийомні батьки/батьки-вихователі витрачають на утримання дитини, на її навчання та розвиток значно більше коштів, аніж отримують від держави (наприклад, оплачують репетиторів і навчання у вузі та навіть купують житло за власні кошти). Також поширеною є практика, коли частину або всі кошти, які виплачуються державою на утримання дитини, прийомні батьки/батьки-вихователі накопичують для того, щоб на момент виходу із ПС/ДБСТ у молодої людини був певний «стартовий капітал». Відповідно, утримання дитини в ПС/ДБСТ відбувається за рахунок власних коштів батьків.

Також промовистим є той факт, що в ході ФГД з прийомними батьками/батьками-вихователями фраза «прийомна дитина» використовувалася лише тоді, коли для розуміння змісту сказаного потрібно було наголосити, що йдеться саме про прийомну, а не про біологічну

дитину. *(«Мій прийомний син живе у моєї рідної доньки в обласному центрі, поки проходить реабілітацію після поранення», «Мій старший (біологічний) син запросив мого середнього (прийомного) сина у Дніпро і допоміг йому влаштуватися на підприємство, де він працює»*). В усіх інших випадках щодо прийомних дітей використовувалися слова «донька/син/дитина/діти». Подібним чином, практично всі випускники ПС/ДБСТ під час ФГД називали прийомних батьків/батьків-вихователів просто «мама» або «тато», а коли йшлося про біологічних батьків, використовували формулювання «біологічна/ий мати/батько».

3. Варто зазначити, що результатом зусиль щодо деінституціоналізації та розвитку сімейних форм виховання, які відбувалися на рівні держави протягом останніх років, стало не просто зменшення кількості дітей, які залишилися в інституційній системі. Змінилися характеристики цієї цільової групи: значна частина дітей, які не мали значних проблем зі здоров'ям, були переведені до сімейних форм виховання, натомість в інституціях залишилися переважно діти, які мають серйозні порушення і гірші шанси на соціалізацію порівняно з відносно здоровими однолітками.

Також варто зазначити, що перевага ПС і ДБСТ порівняно з інституційними закладами у сфері підготовки молоді до виходу у самостійне життя та вищий рівень підтримки на цьому етапі, який вони забезпечують, є тенденцією, а не константою. Інакше кажучи цей висновок справедливий для більшості випадків, але не для всіх. Адже в ході дослідження молоді люди ділилися власним досвідом як щодо керівництва та вихователів інституційних закладів, які докладали максимум зусиль для того, щоб підготувати своїх вихованців до самостійного життя, і з якими молоді люди продовжують спілкуватися навіть через кілька років після виходу з закладу, так і щодо ПС/ДБСТ, у яких систематично порушувалися права дітей, мало місце психологічне, фізичне, економічне і навіть сексуальне насильство над вихованцями.

«Нас було всього десятеро дітей і прибирання, прання, приготування їжі, завести молодших дітей до школи – це все було на нас із братом, так як ми старші в сім'ї. Це було важко…Коли я після 9-го класу вступила у військовий коледж, моя стипендія була у матері – вона розпоряджалася коштами, купувала те, що було потрібно для сім'ї, а мені видавала певну суму і казала, на що саме. Я боялася просити гроші, щоб щось собі купити. Заощаджувати чи відкладати в мене можливості не було» (випускниця ДБСТ).

«Я вийшла із сім'ї ще до 18-річчя. Це було пов'язано із судовим процесом, і прокурорка мені порекомендувала, щоб я залишалася в коледжі і не приїжджала додому. Судовий процес був пов'язаний з тим, що чоловік сестри моє мами чіплявся до мене. Я мала стрес через те, що не було підтримки в такий важкий час. Мені ніхто не вірив, навіть мама… За всі 13 років я не відчувала від неї любові, я завжди жила в страху, у нас не склалися теплі стосунки. Я ніколи не розказувала мамі нічого, бо боялася, тому я йшла до чужих людей (до психолога в школі, в коледжі) і вони розуміли мене більше, ніж моя мама» (випускниця ДБСТ).

«В моєму випадку мали місце постійні приниження, побиття, привласнення коштів і речей, які давали на дітей. Наприклад, соціальні служби привезли нам телефони, але не проконтролювали. В результаті вони (батьки-вихователі) позабирали у нас ці смартфони, повіддавали своїм дітям, попродавали. Так само було з одягом, іншими речами» (випускник ДБСТ).

Молодь з особливими потребами

Особливо вразливою групою є молодь з особливими потребами. При цьому йдеться не лише про наявність офіційно встановленої інвалідності, а про будь-які серйозні порушення здоров'я. У такому випадку молоді люди стикаються із поєднанням двох чинників вразливості – досвіду інституційного або альтернативного сімейного догляду, а також фізичними/ментальними обмеженнями. Найбільш складною є ситуація щодо молоді, яка має ментальні порушення.

Величезною проблемою є здобуття професійної (професійно-технічної)/вищої освіти дітьми з особливими освітніми потребами. Це пов'язано як із неможливістю/небажанням багатьох навчальних закладів забезпечувати умови для навчання таких дітей (архітектурна доступність, індивідуальні навчальні плани, допомога асистентів тощо), так і з тим, що такі діти досить часто не можуть проживати самостійно (наприклад, у гуртожитку), а послуги підтриманого проживання зазвичай недоступні.

«Діти з інклюзією є найбільш незахищеними. В школі у них є асистент, і школу вони ще якось закінчать. Але що робити далі, якщо ця дитина не може самостійно жити? У нас невелике місто, і закладів професійної освіти всього два. Щоб дитину відправити на навчання за тією спеціальністю, яка їй подобається і підходить за її особливостями, треба її возити в інше місто кожного дня» (прийомна мама).

Відсутність освіти суттєво знижує шанси/унеможливлює знаходження роботи, яка могла б стати джерелом стабільного доходу. Відсутність власного доходу, неможливість обслуговувати себе у повсякденному житті, психологічні особливості таких молодих людей, необхідність стороннього нагляду на випадок різкого погіршення стану здоров'я (наприклад, якщо йдеться про цукровий діабет) роблять самостійне проживання молоді з особливими потребами неможливим. А оскільки доступність послуги підтриманого проживання є вкрай обмеженою, а в багатьох громадах вона взагалі відсутня, то прийомним батькам/батькам-вихователям не залишається нічого іншого як залишати таку молоду людину в ПС/ДБСТ на багато років. Водночас офіційно оформити опіку над такою молодою людиною прийомні батьки/батьки-вихователі зазвичай не мають можливості. Натомість молодь з особливими потребами, яка виховується в інституційних закладах, досить часто не має іншої альтернативи крім переходу в інституційні заклади для дорослих.

«Одному із моїх дорослих синів 27 років. Він має інвалідність, у нього із 10-го класу цукровий діабет, дуже важкий, тому на даний час він не працює і живе зі мною» (мама-вихователька ДБСТ).

«У мене є дитинка з особливими потребами. Вона має інвалідність другої групи. Вона не вміє читати і писати. Коли вона зрозуміла, що всі діти з часом від нас відходять, і що їй також доведеться піти – вона плакала пів дня. Але ми запевнили її, що вона залишиться з нами. Ми маємо свій приватний дитячий садок, в якому можуть працювати ті діти, яким це потрібно, і от вона змогла себе там знайти. Вона дуже добра і має дуже гарне ставлення до маленьких дітей, вона може їх доглядати і отримувати певні кошти» (мама-вихователька ДБСТ).

2. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОДІ, ЯКА ВИЙШЛА З ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ/ПС/ДБСТ

2.1. Вплив війни

Вплив війни на життя молоді, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду, можна розглядати щонайменше у двох аспектах, а саме:

1) вплив війни на життєву ситуацію, фізичний та психоемоційний стан молодих людей та їхні перспективи на майбутнє;
2) вплив війни на систему соціальної підтримки молоді, яка починає самостійне життя.

Вплив війни на життєву ситуацію та самопочуття молоді

У ході кількісного опитування лише 15% молодих людей зазначили, що війна суттєво НЕ вплинула на їхнє життя. Натомість 85% респондентів вказали як мінімум один або більше негативних ефектів, включаючи як об'єктивні життєві обставини (загибель близьких людей, необхідність переїзду, зміни закладу/ПС/ДБСТ), так і зміну життєвих планів та суттєве погіршення психологічного самопочуття (рис. 4).

** Частка респондентів, які зазначили про те, що війна вплинула на їхнє життя (85%) є нижчою, ніж сума часток тих, хто обрав усі вказані в переліку негативні ефекти, адже респонденти могли обирати кілька варіантів відповіді одночасно*

Рис. 4**. Вплив війни на життя молоді, яка вийшла з інституційних закладів/ПС/ДБСТ,** %

Більшість учасників ФГД і експертів підтвердили, що війна та її наслідки (зокрема блекаути) чинять суттєвий негативний вплив на життя молоді. Зокрема йдеться про:

- досвід психотравмуючих подій, включаючи переїзд, зміну закладу/ПС/ДБСТ, загибель друзів або інших представників соціального оточення, втрату житла, на яке молодь мала право, через те що воно залишилося на окупованій території тощо;

- суттєве зниження якості освіти через перехід на дистанційне навчання, перебої з електропостачанням та інтернетом, що негативно впливає на перспективи працевлаштування;
- погіршення психоемоційного стану внаслідок безпекових ризиків, тривалого життя в умовах невизначеності.

«Війна дуже сильно вплинула на моє життя, бо я перейшов з одного ДБСТ в інший, переїхав за тисячу кілометрів від дому, де я прожив все своє життя. Я втратив все і почав життя з чистого аркушу, повністю з нуля. Я тут нікого не знав, а з людьми, з якими я прожив 11 років і називав їх батьками, я перестав спілкуватися (батьки-вихователі залишилися на окупованій території). Багато моїх друзів пішли на війну, деякі вже загинули, а деякі – за кордоном, деякі роз'їхалися по Україні» (випускник ДБСТ).

«Недалеко від нашого гуртожитку був приліт, там повибивало вікна і двері. Спочатку ми навчалися дистанційно, а потім нам сказали виходити, але відразу попередили, що селити нас немає куди. Давали нам контакти тих людей, які здають житло. Коли я дізналася, то дуже плакала, тому що я розуміла, що треба буде виділяти кошти на оренду житла» (випускниця ПС).

«Вони (наші клієнти) зараз всі постійно в телефонах. Така лінь проявляється, прокрастинація. Абсолютно нічого не хочуть робити. Ми питаємо: «Чому?», а вони кажуть: «А навіщо? Нас може не стати, нас може завтра вбити» (представник НУО).

Доволі неоднозначним явищем є виїзд за кордон значної кількості ПС/ДБСТ разом з вихованцями, зокрема з тими, хто вже офіційно вийшов у самостійне життя або наближається до цього етапу. Безпосередньо для молоді це в більшості випадків є позитивним явищем, адже дозволяє суттєво покращити їхні життєві перспективи. Водночас з точки зору демографічної ситуації в державі ця тенденція є негативною. Адже виїжджають і залишаються на постійне проживання за кордоном зазвичай більш соціально адаптовані та більш вмотивовані до досягнення життєвого успіху молоді люди.

«Після початку війни ми певний час жили у Франції, потім ми повернулися, але троє старших дітей там і залишились. Я зробила все для того, щоб вони адаптувалися там. Я день і ніч їх возила: Оксану – на регбі, хлопців – на футбол. Оксана стала дуже хорошою нападаючою в регбі, завдяки цьому її вже всі знали, тому що регбі – це цілий культ у Франції… Діти розуміють, що тут у них немає житла, немає доходів, а там вони отримали соціальне житло, соціальний супровід, знайшли друзів, роботу, закінчили школи, зараз отримують професійну освіту. Мені дуже прикро, що я кажу ці плюси, але так воно є» (мама-вихователька ДБСТ).

Вплив війни на соціальну підтримку молоді

Війна та її наслідки суттєво обмежила доступність різних видів соціальної підтримки для молоді, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду. Зокрема йдеться про наступне.

- Призупинення виплати державної субвенції на придбання житла для цієї ЦА.
- Зниження шансів молоді на отримання соціального житла через зростання кількості ВПО та інших пільгових категорій громадян, які його потребують.

- Зниження шансів на пільговий вступ на бюджетну форму навчання, зокрема до вищих навчальних закладів, через зростання кількості абітурієнтів із інших пільгових категорій (зокрема діти військовослужбовців, загиблих Захисників та Захисниць тощо).
- Зростання навантаження на соціальні служби та інші державні структури, що негативно позначається на доступності соціальних послуг.
- Недобросовісні посадовці (зокрема керівники громад, які не зацікавлені у розвитку соціальних послуг та підтримці уразливих категорій населення) отримали універсальне виправдання для своєї бездіяльності, яке звучить так: «Зараз це не на часі через війну».

2.2. Вплив децентралізації

Одним із аспектів реформи децентралізації стало те, що завдання щодо організації надання соцпослуг у територіальних громадах було практично повністю покладене на керівництво ТГ. І якщо для великих міських ТГ, які і так виконували ці функції, нічого особливо не змінилося, то для сільських і селищних громадах вказані зміни виявилися дуже відчутними, адже до реформи організація надання соціальних послуг покладалась на районні державні адміністрації. Відповідна реформа, з одного боку, дала громадам більше повноважень в ухваленні рішень щодо розвитку цієї сфери з врахуванням своїх особливостей, а з іншого – породила нові виклики:

- фінансові: значна частина витрат на організацію надання соцпослуг була покладена на місцеві бюджети;
- організаційні: наприклад, необхідність створювати «з нуля» надавачів соцпослуг у громадах – відкривати центри надання соцпослуг, запроваджувати ставки ФСРів тощо;
- кадрові: досить складно/неможливо знайти фахівців з релевантною освітою та досвідом, особливо у невеликих громадах.

Вказані виклики поєднуються з іншими проблемами у сфері надання соціальних послуг, включаючи:

- істотне зростання потреби у соціальних послугах через збільшення чисельності соціальних груп, які згідно законодавства потребують таких послуг: ветерани/ки, військовослужбовці та члени їхніх сімей, члени сімей загиблих Захисників та Захисниць, внутрішньо переміщені особи, одинокі особи похилого віку тощо;
- послаблення потенціалу системи надання соціальних послуг внаслідок війни, зокрема посилення кадрового дефіциту через виїзд фахівців за кордон, руйнування соціальної інфраструктури внаслідок обстрілів, а також у деокупованих та прифронтових громадах тощо.

Якщо говорити про соціальну підтримку альтернативних сімейних форм виховання, а також про соціальну реінтеграцію молоді, яка виходить з інституційних закладів/ПС/ДБСТ, ситуація ускладнюється також відсутністю підзаконного акту, який визначав би механізм реалізації керівництвом ТГ відповідних повноважень (хто саме і що робить, у який строк, хто це контролює тощо).

Майже всі прийомні батьки/батьки-вихователі, які взяли участь в дослідженні, працюють у цій сфері понад 10 років. Тому важливими є оцінки ними змін у царині надання соціальних послуг для ПС і ДБСТ та для їх підопічних, які відбулись після впровадження реформи децентралізації. Згідно отриманих відповідей досвід різних громад кардинально відрізняється: у деяких ТГ ситуація суттєво покращилася і ПС/ДБСТ почали відчувати реальну підтримку з боку місцевої влади, натомість у багатьох – вона істотно погіршилася, а система підтримки ПС/ДБСТ, яка існувала раніше, була фактично зруйнована.

«У моєму випадку децентралізація пішла на користь. Раніше, якщо мені щось було потрібно, я мала дзвонити в Житомир, їхати туди, шукати, хто мені що має зробити. Зараз мені простіше, бо ми – місцеві, я знаю куди мені йти, якщо в мене щось трапилось. Мені треба було вікно поміняти – я подзвонила у міську раду, підійшла до свого соціального працівника – мені поміняли. Соцпрацівники знають всіх моїх дітей, мої діти можуть документи якісь занести, якщо треба» (мама-вихователька ДБСТ).

«До того як відбулася децентралізація, ми дуже гарно співпрацювали із соцслужбою. Наші діти щотижня їздили на різні тренінги психологічні, майстер-класи, їм це дуже подобалося. Для батьків теж були тренінги. Дуже гарні психологи працювали. Із соцпрацівником ми взагалі зідзвонювалися через день. Не всі питання вони могли вирішити, але ми відчували від них підтримку і допомогу. Коли пройшла децентралізація, і ми були віднесені до іншої громади, у нас взагалі не було соціального супроводу протягом тривалого часу. Бо в нашій громаді не було ні центру соціальних послуг, ні фахівця. Зараз центр вже створили, але воно все сире. Вони прийшли до нас і кажуть, що будуть разом з нами вчитись, тому ми зараз вчимося. Підтримки від них практично немає, є тільки папірці, на жаль» (мама-вихователька ДБСТ).

Ситуація на рівні кожної громади залежить від низки чинників, зокрема від:

- особистої позиції її керівництва, усвідомлення особами, які приймають рішення на рівні громади, важливості розвитку сфери соціальних послуг загалом, підтримки сімейних форм виховання та соціальної інтеграції молоді, яка виходить із інституційних закладів/ПС/ДБСТ, зокрема;
- наявності професійного вмотивованого фахівця, наприклад, керівника Центру соціальних служб або Центру надання соцпослуг, який користується повагою у голови громади, місцевих депутатів і здатний адвокатувати виділення коштів та інших необхідних ресурсів, а також готовий шукати і використовувати інші можливі шляхи для розвитку соціальних послуг (наприклад, співпрацювати з місцевим бізнесом);
- рівня професійності та вмотивованості фахівців, які займаються наданням соціальних послуг на рівні ТГ, їхнім ставленням до виконання своїх посадових обов'язків, наявності/відсутності бажання допомогти клієнтам;
- сформованої міжсекторальної взаємодії між різними стейкхолдерами у громаді, включаючи керівництво ТГ, надавачів соціальних послуг, поліцейського офіцера громади та інших суб'єктів, чия участь може знадобитися для вирішення тих чи інших проблем молодої людини (наприклад, допомога поліцейського офіцера громади може бути незамінною у випадку кризових відносин випускника з біологічними родичами);

- економічного потенціалу та інших особливостей громади (наприклад, транспортна доступність тощо).

«Керівництво громад досить часто незацікавлене в тому, щоб займатися соціальними питаннями. В невеликих громадах є багато покинутих хат, які можна було б надати для проживання такій молоді, але ніхто їх не пропонує. У нас на зустрічі всіх прийомних родин і ДБСТ в обласному центрі одна жінка казала, що сільський голова шукає будь-які зачіпки, щоб нічого не дати, хоча це село – не популярне, люди звідти виїжджають, молоді там мало і житло є на балансі, але його не дають і все» (прийомна мама).

«Після переїзду (ВПО) я постійно чую у цій громаді, що «це – не наші діти, нехай вони звертаються в ту громаду, де в них був первинний облік». Але у одного із моїх хлопців первинний облік – це Горлівка Донецької області, тієї служби немає з 2014 року. У інших – Слов'янськ… Зараз служба у справах дітей постійно ходить до нас з перевірками, вони нам категорично забороняють, щоб в нашому ДБСТ жили якісь інші, як вони називають, «сторонні особи». (Йдеться про юнака, який був офіційно виведений із цього ДБСТ, навчається в коледжі і приїжджає додому на канікули). Для нас це не є стороння особа. Це – наша дитина, і він залишиться до кінця наших днів нашою дитиною» (мама-вихователька ДБСТ).

ВИСНОВКИ

Перехід до самостійного життя є складним етапом для будь-якої молодої людини. Проте для молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, цей процес супроводжується підвищеними ризиками соціальної вразливості. Відсутність стабільного соціального капіталу, джерел підтримки та практичних життєвих навичок зумовлює необхідність комплексної підтримки з боку держави, територіальних громад та неурядового сектору.

Водночас зараз ситуація у сфері соціальної підтримки молоді, яка виходить із інституційних закладів/ПС/ДБСТ, є особливо складною. Адже до системних прогалин державної політики у цій сфері, що існували давно (наприклад, непродуманість певних законодавчих норм, бюрократичні перешкоди, недофінансування відповідних статей бюджету, зокрема субвенцій на придбання житла для ЦА), додаються також виклики, спричинені повномасштабною війною та наслідками реформи децентралізації.

Переважна більшість (80%) молоді в ході опитування зазначили про серйозні труднощі, з якими вони стикалися на початку свого самостійного життя. Серед найбільш актуальних проблем молоді люди вказували як цілком прагматичні речі на кшталт браку коштів (47%), проблем з працевлаштуванням (29%), пошуком житла (21%), так і психологічні труднощі, включаючи відчуття самотності, невпевненість у собі, відсутність підтримки (32%).

Забезпечення житлом. Потреба у житлі є найбільш критичною та найменш забезпеченою сферою. Більшість молоді не має спадкового житла, на яке вона могла б претендувати після досягнення повноліття, а оренда житла досить часто стає непідйомною задачею з огляду на відсутність роботи/низькооплачувану роботу. Тож молоді люди з числа ЦА потребують підтримки держави або громади для вирішення цієї проблеми.

Водночас існуючі механізми підтримки (державна субвенція на придбання житла, забезпечення соціальним житлом) не працюють/працюють неефективно. Зокрема:

- Від початку повномасштабної війни виплата державної субвенції на придбання житла була призупинена «до закінчення воєнного стану». До початку війни ця стаття затрат зазвичай фінансувалася в край обмеженому обсязі, тож отримання субвенції було скоріше винятком, аніж правилом.
- Навіть якщо виплати субвенції будуть відновлені, придбання житла за її рахунок пов’язане з низкою нормативних перешкод. Зокрема прописані в законодавстві жорсткі вимоги (мінімальна площа 31 м², повне умеблювання, заборона на інвестування в будівництво) унеможливлюють купівлю житла у більшості міст, де є можливості для працевлаштування, адже суми субвенції не відповідають ринковим цінам.
- Кількість соціального житла у громадах є зазвичай вкрай недостатньою, а кількість громадян, що його потребують, після початку війни суттєво зросла. Крім того наявні соціальні гуртожитки часто розташовані у віддалених громадах, а не у обласному центрі чи інших великих містах, де є можливості для працевлаштування.

Окремою проблемою є те, що частина молоді де-юре нібито має житло у вигляді частки в житлі батьків/інших родичів, відповідно, вона втрачає право на державну підтримку. Водночас на практиці проживання там є неможливим через нестерпні умови (наприклад, якщо родичі зловживають алкоголем) або через свідоме перешкоджання з боку родичів.

Саме через проблеми із житлом кожен п’ятий респондент із числа молоді, яка була офіційно виведена із ПС/ДБСТ, на момент дослідження продовжував проживати там. При чому досить часто це триває протягом кількох років.

Освіта. Система освіти для цієї категорії молоді часто виконує функцію «перетримки», а не підготовки до професійного життя. Зокрема:

- випускники інституційних закладів часто позбавлені права вільного вибору професії; їх централізовано відправляють до навчальних закладів, які мають гуртожитки, незалежно від здібностей чи бажань дитини;
- низький рівень підготовки в інституційних закладах не дозволяє випускникам успішно складати НМТ та претендувати на вищу освіту;
- право на пільговий вступ далеко не завжди допомагає вступити на бажану спеціальність/до бажаного закладу, якщо ця спеціальність/заклад є престижними. Адже кількість пільгових місць є обмеженою і першочергово на них зараховують інші цільові категорії (діти загиблих Захисників/Захисниць, військовослужбовців тощо);
- молодь, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду, досить часто стикається з упередженим ставленням як з боку адміністрації навчальних закладів/викладачів, так і з боку інших здобувачів освіти;
- протягом першого місяця навчання молодь, яка вийшла з інституційного закладу, часто опиняється без жодних коштів, оскільки стипендії нараховуються лише наприкінці місяця, а безоплатне харчування забезпечується не скрізь.

Працевлаштування також є величезною проблемою для ЦА. Це пов’язано з тим, що досить часто молодь здобуває неконкурентні спеціальності, а якість професійної підготовки залишає бажати кращого. Крім того випускникам інституційних закладів зазвичай бракує так званих soft skills (самоорганізованості, навичок комунікації, вміння правильно взаємодіяти в колективі тощо). Попри наявність державних гарантій щодо надання першого робочого місця/сприяння у працевлаштуванні, молодь практично не знає про них і не звертається за відповідною допомогою.

Психологічний стан. Згідно результатів кількісного опитування лише 32% опитаної молоді можна вважати адаптованими до соціуму. Решта 68% зазначали як про об’єктивні труднощі у різних сферах життя, так і про негативне суб’єктивне сприйняття себе або своєї життєвої ситуації. Зокрема найчастіше йшлося про невпевненість у майбутньому (38%), відсутність стабільного джерела доходу (36%), незадоволеність поточною життєвою ситуацією (32%), брак знань щодо поведінки у складних життєвих ситуаціях (24%), проблеми з комунікацією (24%), відчуття самотності (19%) тощо.

Життєві навички. 88% випускників інституційних закладів (на противагу 44% випускників ПС/ДБСТ) зазначили про брак практичних життєвих навичок (планування бюджету, оформлення документів, самообслуговування). Зокрема за відповідями молоді та фахівців, найбільш критичною проблемою на початку самостійного життя стає фінансова безграмотність (невміння раціонально розпоряджатися коштами, схильність до мікропозик, невміння розпізнавати шахрайство).

Найбільш вразливі категорії молоді:

- Випускники інституційних закладів зазвичай значно гірше підготовлені до самостійного життя порівняно із тими, хто виходить із сімейних форм виховання. Це

стосується як набуття базових навичок самообслуговування та фінансової грамотності, так і так званих соціальних компетенцій (зокрема комунікабельності). Крім того прийомні батьки/батьки-вихователі часто продовжують підтримувати дітей роками, тоді як випускники інтернатів залишаються «сам на сам» із проблемами вже на наступний день після випуску.

- Молодь з особливими потребами, яка стикається із додатковими обмеженнями в ході здобуття освіти, працевлаштування, налагодження побуту і зазвичай не має доступу до послуги підтриманого проживання, яка могла б компенсувати низку вказаних проблем.

Вплив війни. В ході кількісного опитування 85% молоді зазначили, що війна суттєво вплинула на їхнє життя, включаючи як об'єктивні життєві обставини (загибель близьких людей, необхідність переїзду, зміни закладу/ПС/ДБСТ), так і зміну життєвих планів та суттєве погіршення психологічного самопочуття. Крім того війна послабила існуючу систему соціальної підтримки внаслідок обмеження фінансування, зростання навантаження на соціальні служби тощо.

Найбільш адаптована молодь, яка виїхала з прийомними родинами/ДБСТ за кордон, інтегрується в іноземні суспільства і навряд чи повернеться в Україну через відсутність житла та перспектив на батьківщині.

Вплив децентралізації є вкрай неоднозначним, що пов'язано економічним потенціалом громади, особистою позицією керівника ТГ та особи, відповідальної за розвиток соціальних послуг, іншими чинниками. В одних громадах ситуація покращилася завдяки ініціативним лідерам, тоді як в інших – система підтримки, яка існувала до реформи, була практично зруйнована через брак ресурсів, кадрів або «політичної волі» керівництва ТГ, яке вважає, що розвиток соціальних послуг «не на часі». Зокрема суттєвим викликом є відсутність підзаконного акту, який визначав би механізм реалізації керівництвом громад покладених на них повноважень у цій сфері.

Таким чином система соціальної реінтеграції молоді, яка має досвід інституційного або альтернативного сімейного догляду, на даний час є фрагментарною та надмірно формалізованою. Відсутня єдина відповідальна особа або орган, що супроводжує дитину від моменту виходу у самостійне життя до повної адаптації, а діяльність надавачів соціальних послуг досить часто зводиться до своєчасної подачі звітності, замість ефективного індивідуального супроводу.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Для подолання окреслених викликів необхідні скоординовані рішення на національному та місцевому рівнях. Саме тому за результатами дослідження було підготовлено рекомендації, спрямовані на формування цілісної системи підтримки молоді на етапі переходу до самостійного життя та соціальної реінтеграції.

У сфері житлової політики

- Адвокатувати відновлення виплати державної субвенції на житло, можливо на умовах часткового співфінансування з боку місцевого бюджету.
- За відсутності передумов для суттєвого збільшення розміру державної субвенції на придбання житла, пріоритетом має стати адаптація умов її використання до реалій ринку нерухомості. Для цього доцільно розширити перелік доступних варіантів житла шляхом пом'якшення вимог до його площі та комплектації, а також дозволити використання коштів для інвестування в об'єкти житлового будівництва. Такий підхід (за умов належного контролю за використанням коштів) сприятиме більш повній реалізації житлових прав молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
- Виплата компенсації на облаштування житла для молоді, яка юридично має житло, але на практиці воно є непридатним для проживання.
- Використання інших механізмів забезпечення житлом молоді з числа ЦА, наприклад виплата компенсації на оренду житла (за аналогією з механізмом, що використовувався для ВПО).

У сфері освіти та працевлаштування

- Передбачити обов'язкове проведення індивідуальної профорієнтаційної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, починаючи не пізніше ніж за два роки до вибуття з інституційного закладу або сімейної форми виховання. До такої роботи доцільно залучати фахівців центрів зайнятості та центрів соціальних служб, а результати профорієнтації враховувати під час формування індивідуального плану підготовки дитини до самостійного життя.
- Забезпечити міжвідомчу взаємодію між службами у справах дітей, закладами освіти, центрами зайнятості та суб'єктами надання соціальних послуг під час підготовки дітей до самостійного життя та професійного самовизначення.
- Посилити роль служб у справах дітей у забезпеченні врахування думки дитини під час визначення та вибору майбутньої професії відповідно до найкращих інтересів дитини.
- Розширити можливості працевлаштування молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом запровадження державних стимулів для роботодавців, які надають їм перше робоче місце. Такими стимулами можуть бути компенсація частини витрат на оплату праці або єдиного соціального внеску протягом адаптаційного періоду.
- Забезпечити обов'язкове інформування випускників про їхні права, пільги та гарантії у сферах освіти, працевлаштування та соціального захисту. Таке інформування має здійснюватися до виходу у самостійне життя та супроводжуватися наданням практичних

консультацій щодо вступу до закладів освіти, пошуку роботи, оформлення документів і отримання передбачених законом видів підтримки.

У сфері підготовки до самостійного життя

- Запровадити та масштабувати практикоорієнтовані програми підготовки до самостійного життя для підлітків, які перебувають в інституційних закладах. Такі програми мають передбачати тимчасове проживання в умовах, максимально наближених до самостійного життя, та набуття практичних навичок ведення побуту, управління особистими фінансами, користування державними та комунальними сервісами. Для забезпечення ефективності підготовка має відбуватися поза межами інституційного середовища.
- Розробити та впровадити єдині методичні підходи до формування життєвих компетентностей дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, із врахуванням індивідуальних потреб дитини та результатів оцінювання її потреб.
- Створити єдиний державний цифровий ресурс (мобільний застосунок або чат-бот) для молоді з досвідом інституційного чи альтернативного сімейного догляду, який міститиме актуальну інформацію про передбачені законодавством пільги, виплати, житлові програми та соціальні послуги, а також покрокові алгоритми їх отримання. Доцільно також включити практичні рекомендації щодо оренди житла, працевлаштування, захисту трудових прав, взаємодії з державними установами та вирішення типових проблем, які виникають на початку самостійного життя.
- Забезпечити проведення оцінювання потреб дитини та планування заходів підготовки до самостійного життя із застосуванням механізмів ведення випадку та координації соціальної підтримки, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2026 № 64.

У сфері соціальних послуг та психоемоційної підтримки

- Розробити та затвердити підзаконний нормативно-правовий акт, який визначатиме механізм реалізації органами місцевого самоврядування повноважень щодо соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та соціальної реінтеграції молоді з їх числа.
- Оновити Державний стандарт соціальної послуги соціальної інтеграції та реінтеграції, поширивши його дію на молодь, яка вибуває як з інституційних закладів, так і з прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.
- Забезпечити застосування механізмів ведення випадку та міжвідомчої взаємодії під час організації соціальної підтримки молодих осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
- Запровадити обов’язкову ініціювання із боку соціальних менеджерів громад, ЦНСП або ФСР щодо соціального супроводу молоді протягом щонайменше першого року після вибуття з інституційного закладу, прийомної сім’ї або ДБСТ із можливістю продовження підтримки залежно від індивідуальних потреб.

- Переглянути підходи до надання послуг соціальної інтеграції та соціального супроводу, забезпечивши проактивну роботу з молоддю та орієнтацію на досягнення конкретних результатів у сферах житла, освіти, працевлаштування та соціальної адаптації.
- Розширити практику закупівлі послуг соціальної інтеграції та соціального супроводу через механізм соціального замовлення у громадських та благодійних організацій, які мають досвід роботи з цією категорією молоді.
- Розглянути можливість нормативного врегулювання та фінансування послуг супроводу, які можуть надавати прийомні батьки та батьки-вихователі після вибуття молодої людини із сімейних форм виховання.
- Внести зміни до законодавства, які дозволять молодим людям у разі потреби продовжувати проживання у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу після досягнення повноліття, навіть якщо вони не навчаються або не мають встановленої інвалідності.
- Посилити моніторинг умов проживання та дотримання прав дітей у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу, зокрема шляхом удосконалення механізмів контролю та зворотного зв'язку з дітьми.
- Забезпечити доступ молоді до психологічного консультування, кризової підтримки та програм взаємодопомоги за принципом «рівний-рівному».
- Розширити практику наставництва та забезпечити можливість продовження наставницької підтримки після досягнення молодою людиною повноліття.
- Забезпечити безперервність психологічної підтримки дітей та молодих осіб після вибуття із закладів інституційного догляду, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу шляхом організації надання соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб.
- Забезпечити визначення відповідального фахівця за координацію соціальної підтримки молодої особи на етапі переходу до самостійного життя та соціальної адаптації.

У сфері цифрової підтримки та супроводу молоді

- Створити в межах Єдиної інформаційної системи соціальної сфери цифровий кабінет молодої людини з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, який забезпечуватиме доступ до інформації про житлові права, соціальні виплати, доступні послуги та контакти відповідального кейс-менеджера, а також сприятиме координації роботи всіх суб'єктів соціального супроводу.
- Передбачити функціонал для обміну інформацією через електронний кабінет між суб'єктами соціального супроводу.